

Studie- och yrkesvägledning i grundskolan

Innehåll

Sammanfattning	6
1. Inledning	10
2. Granskningens resultat	12
2.1 Två skolor	12
2.2 Att förberedas för aktiva livsval - vikten av en kontinuerlig vägledning	16
2.3 Att vidga perspektiv och motverka begränsningar	24
2.4 Huvudmannens och rektors styrning och ledning	29
3. Avslutande diskussion	34
4. Syfte och frågeställningar	39
5. Metod och genomförande	41
6. Referenser	45
7. Bilagor	47

Förord

Skolinspektionen har i uppdrag att granska kvaliteten i sådan utbildning och pedagogisk verksamhet som står under myndighetens tillsyn. Granskningen innebär en detaljerad och systematisk undersökning av verksamhetens kvalitet inom ett avgränsat område, i förhållande till nationella mål och riktlinjer. Utgångspunkten är alla barns och elevers lika rätt till en god utbildning i en trygg miljö.

Huvudsyftet med kvalitetsgranskningen är att bidra till utveckling. Granskningen gör tydligt vad som behöver förbättras för att i högre grad nå målen för verksamheten inom det aktuella området. Syftet är även att beskriva väl fungerande inslag och att visa på framgångsfaktorer.

Skolinspektionens iakttagelser, analyser och bedömningar redovisas dels i form av enskilda beslut till de granskade skolorna och huvudmännen, dels i denna övergripande och sammanfattande rapport. Genom beskrivningar av viktiga kvalitetsaspekter inom granskningsområdet ska rapporten utgöra ett utvecklingsstöd även för skolor som inte har granskats.

Denna rapport redovisar resultatet av Skolinspektionens kvalitetsgranskning av studie- och yrkesvägledning i grundskolan. Iakttagelserna och slutsatserna gäller de 34 skolor och 21 huvudmän som har granskats. En lista över de skolor som granskats finns som bilaga i slutet av rapporten.

Projektledare för kvalitetsgranskningen har varit utredare Karin Günther. I projektledningen har också undervisningsråd Ulrika Palm ingått.

Stockholm 2013

Ann-Marie Begler
Generaldirektör

Tommy Lagergren
Avdelningschef

Sammanfattning

Skolinspektionen har granskat studie- och yrkesvägledningen i totalt 34 grundskolor i hela landet.

På varje skola har Skolinspektionen bedömt kvaliteten på studie- och yrkesvägledningen utifrån vissa, på förhand definierade, kriterier.¹ Denna rapport presenterar det sammanvägda resultatet från granskningen i sin helhet.

En utgångspunkt för granskningen är att en väl fungerande studie- och yrkesvägledning skapar en betydelsefull grund för elevens möjligheter att kunna fatta viktiga beslut för framtiden.

Granskningen utgår från tre huvudfrågeställningar:

- Ges alla elever tillgång till kontinuerlig vägledning² av sådan kvalitet att eleverna kan göra medvetna och väl underbyggda val av fortsatt utbildning och yrkesinriktning?
- Ger rektorn riktlinjer och förutsättningar för vägledningen så att den blir hela skolans ansvar?
- Tar huvudmannen ansvar för att skolornas studie- och yrkesvägledning fungerar på ett tillfredsställande sätt?

För att svara på dessa frågor har Skolinspektionen genomfört intervjuer med rektor, huvudmän, studie- och yrkesvägledare, lärare samt elever i årskurs 9 på skolorna. Granskningens resultat grundar sig också på en enkätundersökning med elever i årskurs 9 och 4³ samt på skolornas och huvudmännens planeringsdokument för studie- och yrkesvägledningen.

Granskningen visar att studie- och yrkesvägledningen är lågt prioriterad i de granskade skolorna. Huvudmannen lämnar över ansvaret för vägledningen till rektorn som i sin tur lämnar vidare till vägledaren. Skolor och huvudmän saknar system för att planera, följa upp och utveckla studie- och yrkesvägledningen. Bristen på aktiv styrning får konsekvenser för studie- och yrkesvägledningen på skolorna och i förlängningen för elevernas rättigheter. Verksamheten begränsas ofta till enskilda satsningar inför gymnasievalet och studie- och yrkesvägledningen ses inte som en process som löper genom hela elevernas utbildning och inte heller som ett område där all personal på skolan samverkar. Till exempel har ingen skola i granskningen formulerat konkreta mål för skolans arbete med att motverka traditionella könsmönster eller för att bidra till att elevens studie- och yrkesval inte begränsas av kön eller social eller kulturell bakgrund.⁴

Rapportens iakttagelser och slutsatser gäller de 34 skolor och 21 huvudmän som ingår i granskningen och avser därmed inte att ge en nationell bild av förhållandena inom området. De skolor som ingår i granskningen

”... studie- och yrkesvägledningen är lågt prioriterad i de granskade skolorna”

1 Se bilaga Bedömningspunkter och kriterier

2 Se Ord och begreppslista för Skolinspektionens definition av Kontinuerlig vägledning

3 I skolor som inte har årskurs 4 har istället elever i årskurs 6 eller 7 svarat på enkäten. Se Metod och genomförande för en mer utförlig beskrivning av hur Skolinspektionen genomfört granskningen.

4 Lgr 2011 avsnitt 1 Lgr 2011 avsnitt 2.6

visar dock i hög utsträckning liknande brister. Då dessa brister även överensstämmer med resultat från utredningar och utvärderingar som bland annat Skolverket genomfört⁵ finns anledning att anta att de utvecklingsområden som Skolinspektionen identifierar i denna rapport behöver utvecklas även på andra skolor.⁶

Huvudresultat

- Det finns omfattande brister i skolors och huvudmäns arbete med att planera och följa upp studie- och yrkesvägledningen.

”Vägledningen planeras inte som en del av skolans övriga verksamhet ...”

Många skolor saknar mål för verksamheten som preciserar vad skolan vill uppnå med studie- och yrkesvägledningen. Huvudmän och rektorer har inte konkretiserat hur de ska nå de nationella målen i den egna verksamheten. I många fall har rektorn inte gett riktlinjer för hur studie- och yrkesvägledningen ska organiseras och genomföras på skolan. Vägledningen planeras inte som en del av skolans övriga verksamhet och skolans insatser utvärderas inte i förhållande till elevernas behov och efterfrågan. Huvudmännen har sällan system och rutiner för planering, uppföljning och utveckling av verksamheten. En majoritet av huvudmännen saknar också system för resursfördelning till skolornas studie- och yrkesvägledning och i de fall en sådan finns utgår den i regel från antal elever och inte från en uppskattning av elevernas behov av vägledning.

- Eleverna får inte studie- och yrkesvägledning kontinuerligt under sin utbildning och studie- och yrkesvägledningen betraktas inte som hela skolans ansvar.

”De granskade skolorna saknar rutiner för samverkan och planering ...”

De brister som finns i rektorers och huvudmäns styrning och ledning får konsekvenser för den studie- och yrkesvägledning som eleverna får. Rektorer och huvudmän ser inte till att studie- och yrkesvägledningen integreras kontinuerligt i utbildningen. Studie- och yrkesvägledaren måste ofta prioritera det mest nödvändiga arbetet och de vägledande insatserna koncentreras i hög grad till elevernas gymnasieval i årskurs 9. Det finns få exempel på tidigt arbete med syfte att främja elevernas beredskap inför arbetslivet. Skolorna arbetar inte heller målinriktat för att eleverna ska utveckla förmågor som de behöver för att kunna göra väl underbyggda studie- och yrkesval. De granskade skolorna saknar rutiner för samverkan och planering av frågor som rör studie- och yrkesvägledningen. De lärare som intervjuats i granskningen känner ofta inte till sitt ansvar i arbetet med att uppnå målen för verksamheten och är inte införstådda med hur studie- och yrkesvägledningen kan integreras i deras ämnen.

⁵ Skolverket 2004a, Skolverket 2005, Skolverket 2008, Skolverket 2007

⁶ Längst bak i denna rapport finns det underlag som Skolinspektionen använt för att bedöma studie- och yrkesvägledningen i skolorna. Bilagan Bedömningspunkter och kriterier kan användas i arbetet med att utveckla studie- och yrkesvägledningen på den egna skolan.

- Skolorna arbetar inte aktivt för att motverka begränsningar i elevernas studie- och yrkesval utifrån kön, social eller kulturell bakgrund.

Granskningen visar att skolorna ofta stannar vid att konstatera att elevernas gymnasieval och intresseområden påverkas av vilket kön och vilken social och kulturell bakgrund de har. Företrädare ur samtliga intervjugrupper på skolorna ger uttryck för att vilja motverka stereotypa gymnasieval.

Trots det har skolorna inte ett målinriktat arbete med syfte att motverka socialt reproducerande mönster i elevernas gymnasieval. Personalen saknar kunskap om hur de ska bedriva ett arbete för att motverka begränsningar hos eleverna och ofta har personalen på skolan inte definierat vad de vill motverka eller varför en sådan målsättning är viktig. Brister i skolans studie- och yrkesvägledning medför att elever i samband med gymnasievalet i högre grad hänvisas till sina egna nätverk. Det innebär en ökad risk för att sociala mönster reproduceras i elevernas gymnasieval och livsval.

” ... ökad risk för att sociala mönster reproduceras ...”

Aktuella bestämmelser:

Enligt skollagen ska elever i alla skolformer utom förskolan och förskoleklassen ha tillgång till personal med sådan kompetens att deras behov av vägledning inför val av framtida utbildnings- och yrkesverksamhet kan tillgodoses. Även den som avser att påbörja en utbildning ska ha tillgång till vägledning. Skollagen anger vidare att den som anställs utan tidsbegränsning för studie- och yrkesvägledning ska ha en utbildning avsedd för sådan verksamhet. Den som inte uppfyller kravet enligt första stycket får anställas för studie- och yrkesvägledning för högst ett år i sänder.⁷

Utbildningen i grundskolan ska, enligt skollagen, utformas så att den bidrar till personlig utveckling samt förbereder eleverna för aktiva livsval och ligger till grund för fortsatt utbildning.⁸

Enligt läroplanen ska skolan ansvara för att varje elev efter genomgången grundskola kan göra väl underbyggda val av fortsatt utbildning och yrkesinriktning.⁹ Vidare anger läroplanen att skolans mål är att varje elev kan granska olika valmöjligheter och ta ställning till frågor som rör den egna framtiden, har inblick i närsamhället och dess arbets-, förenings- och kulturliv, och har kännedom om möjligheter till fortsatt utbildning i Sverige och i andra länder. Alla som arbetar i skolan ska verka för att utveckla kontakter med kultur- och arbetsliv, föreningsliv samt andra verksamheter utanför skolan som kan berika den som en lärande miljö, och bidra till att elevens studie- och yrkesval inte begränsas av kön eller av social eller kulturell bakgrund. Läraren ska bidra med underlag för varje elevs val av fortsatt utbildning, och medverka till att utveckla kontakter med mottagande skolor samt med organisationer, företag och andra som kan bidra till att berika skolans verksamhet och förankra den i det omgivande samhället. Studie- och yrkesvägledaren, eller den personal som fullgör motsvarande uppgifter, ska informera och vägleda eleverna inför den fortsatta utbildningen och yrkesinriktningen och särskilt uppmärksamma möjligheterna för elever med funktionsnedsättning, och vara till stöd för den övriga personalens studie- och yrkesorienterade insatser.¹⁰

Rektorn har ansvaret för skolans resultat och har, inom givna ramar, ett särskilt ansvar för att samverka med skolor och arbetslivet utanför skolan utvecklas så att eleverna får konkreta erfarenheter av betydelse för deras val av fortsatt utbildning och yrkesinriktning, att den studie- och yrkesinriktade verksamheten organiseras så att eleverna får vägledning inför de olika val som skolan erbjuder och inför fortsatt utbildning samt att personalen får den kompetensutveckling som krävs för att de professionellt ska kunna utföra sina uppgifter.¹¹

7 2 kap. 29-30§ § skollagen (2010:800)

8 10 kap. 2§ skollagen

9 Lgr 2011 avsnitt 2.2

10 Lgr 2011 avsnitt 2.6

11 Lgr 2011 avsnitt 2.8

1 | Inledning

I granskningen ingår 34 skolor som, trots olikheter i andra avseenden, uppvisar liknande brister i sin studie- och yrkesvägledning. På dessa 34 skolor finns cirka 10 680 elever som berörs av hur skolans vägledning är utformad. Ingen av de granskade skolorna har ett fungerande arbete för att planera, följa upp och utvärdera studie- och yrkesvägledningen. Det betyder att rektorer och huvudmän inte säkert kan veta att eleverna får den studie- och yrkesvägledning som de behöver och har rätt till.

Att föreställa sig en framtida yrkeskarriär är mer osäkert i dag än tidigare. Elever i grundskolan måste räkna med att behöva vidareutveckla kompetenser och kvalifikationer genom hela sina yrkesliv och man brukar tala om vikten av ett livslångt lärande. En förändrad efterfrågan på arbete innebär att allt fler människor lever ett liv där perioder av arbete följs av perioder i utbildning.¹² Förutom snabba förändringar på arbetsmarknaden utmärker sig samtiden genom ett ökat informationsflöde och genom ökade valmöjligheter för individen. Det ställer krav på eleverna att kunna sälla och välja strategiskt. Fler val för den enskilde individen medför också en ökad risk för att resurssvaga elever inte kommer att kunna välja på samma villkor som resursstarka. Det ställer i sin tur krav på att skolans studie- och yrkesvägledning är anpassad för att möta elevernas behov.¹³

”... ökad risk
för resurssvaga
elever ...”

Studie- och yrkesvägledningen i grundskolan har ett starkt fokus på information och vägledning inför elevernas gymnasieval i årskurs 9 och har organiserats på ungefär samma sätt under lång tid. Eleverna ställs dock inför avgörande val betydligt tidigare än i årskurs 9. Det fria skolvalet gör det möjligt för elever och föräldrar att välja skola redan i årskurs 1 och nya meritvärderingsregler för högskolan kan kräva att eleverna börjar planera sin

¹² Se till exempel Hertzberg 2008

¹³ Jämför Skolverket 2010

utbildning redan i grundskolan för att ha en chans att konkurrera om de mest attraktiva högskoleutbildningarna. Till exempel kan språkvalet i årskurs 6 bli ett viktigt beslut för framtiden och fördjupade studier i språk och matematik kan ge extra meritpoäng som kan bli avgörande i konkurrensen till gymnasieskolan. Elevernas val till gymnasieskolan är också mer komplexa och får mer långsiktiga konsekvenser än tidigare. Uppdelningen i yrkesprogram och

”Eleverna behöver ges tillgång till studie- och yrkesvägledning kontinuerligt ...”

högskoleförberedande program medför bland annat att

eleverna behöver ta ställning till framtiden efter gymnasiet tidigare än före Gy2011.¹⁴

Eleverna behöver ges tillgång till studie- och yrkesvägledning kontinuerligt för att deras behov av vägledning inför de olika val som skolan erbjuder ska tillgodoses och för att de efter grundskolan ska

kunna göra väl underbyggda val av fortsatt utbildning och yrkesinriktning.¹⁵ Med stöd i övriga bestämmelser i skollagen och läroplanen kan begreppet ”väl underbyggda” tolkas som att eleverna behöver tillägna sig kunskaper och förmågor för att kunna hantera olika valsituationer. De förmågor och de kunskaper som eleverna behöver få möjlighet att utveckla inom ramen för studie- och yrkesvägledningen brukar inom internationell pedagogisk forskning kallas för career management skills eller CMS. I Sverige översätts begreppet ofta med karriärhanteringsförmåga eller valkunskap.¹⁶ Begreppets betydelse varierar, men utgångspunkten är att barn och unga behöver tillägna sig en särskild kompetens – en valkompetens – för att kunna genomföra beslut, hantera övergångar mellan olika faser i livet och fatta medvetna och väl underbyggda studie- och yrkesval.

14 Gy 2011 (Gymnasieskola 2011) gäller från och med läsåret 2011/2012

15 Lgr 2011 avsnitt 2.2

16 Se bilaga Ord och begreppslista

2 | Granskningens resultat

2.1 | Två skolor

Nedan beskrivs hur skillnader i studie- och yrkesvägledning kan se ut, med hjälp av två fiktiva verksamheter. Den första texten beskriver studie- och yrkesvägledningen på en vanlig skola, så som den ofta är utformad på de granskade skolorna. Nästa exempel, En ovanlig skola, framställer istället en verksamhet där skolans studie- och yrkesvägledande insatser löper som en röd tråd genom undervisningen i hela grundskolan och där skolan arbetar medvetet och målinriktat med arbetslivsanknytning och personlig utveckling för eleverna.

En vanlig skola

När Lisa börjar årskurs 1 är hon full av förväntan och spänning inför allt nytt som väntar. I skolan får hon och de andra barnen i klassen rita självporträtt och berätta vad de vill arbeta med i framtiden. Lisa vet inte vad hon vill bli när hon blir stor men självporträttet blir fint och den första skoldagen blir ett minne för livet.

När Lisa går i årskurs 9 ska hon söka till gymnasiet. Vad hände däremellan?

I årskurs 9 är Lisa nöjd med sin studie- och yrkesvägledning. Studie- och yrkesvägledaren är schysst och rolig. Han svarar på frågor och finns tillgänglig via mail i princip när som helst. Vid vägledningssamtalet inför valet till gymnasiet kan han svara på Lisas frågor om olika gymnasieprogram. Samtalet, som är 25 minuter långt, är det första och enda tillfälle då Lisa träffar studie- och yrkesvägledaren enskilt.

"Första mötet ... årskurs 8."

Första gången Lisa träffar studie- och yrkesvägledaren är i årskurs 8. Han hjälper till att administrera elevernas praoplatser och är också på besök i Lisas klass för att prata om valet till gymnasiet i årskurs 9. Att praoa är roligt.

Ett avbrott från det vanliga skolarbetet. Lisa är i en mataffär där hon får prova på lite av varje. När den två veckor långa praoperioden är slut får eleverna redovisa sina upplevelser för de andra eleverna i klassen på en lektion i samhällskunskap. Många är nöjda, men några elever känner sig utnyttjade på sina praoplatser och andra har inte hittat någon praoplatser alls. Flera elever har gjort sin prao på föräldrarnas arbetsplatser, trots att lärarna sagt att man helst skulle undvika detta.

I årskurs 8 känns valet till gymnasiet fortfarande avlägset för Lisa. Informationen från studie- och yrkesvägledaren får snacket att sätta igång bland eleverna. Några vet redan vad de ska söka. Andra har ingen aning. Äldre syskons och kompisars erfarenheter blandas med egna drömmar och farhågor. Under sommarlovet mellan årskurs 8 och 9 börjar allt fler personer att fråga Lisa om gymnasievalet och redan första skoldagen efter sommarlovet tar klassmentorn upp det kommande val som väntar eleverna under deras sista år i grundskolan.

Under höstterminen i årskurs 9 får eleverna information igen av studie- och yrkesvägledaren i helklass. De får se en film om gymnasieskolan och får en grundligare genomgång av de program som finns att söka och information om vad som krävs för att komma in på de olika programmen. Under höstterminen är studie- och yrkesvägledaren med på ett föräldramöte och informerar elevernas vårdnadshavare om det stundande gymnasievalet. Eleverna får även göra besök på två valfria gymnasieskolor och besöka en gymnasiemässa. Besöken på gymnasieskolan är värdefulla för Lisa och blir i slutänden avgörande för valet av skola.

"Valet till gymnasiet ... svårt. "

Skolinspektionen kommer till skolan i januari och Lisa blir intervjuad. De ställer frågor om den studie- och yrkesvägledning eleverna har fått under sina år i grundskolan. Lisa berättar om de informations- och vägledningsinsatser eleverna tagit del av de senaste månaderna. När inspektörerna frågar om tidigare insatser minns Lisa att polisen var på besök i årskurs 4 och att klassen besökte en bondgård och ett reningsverk. Lisas kompis som blir intervjuad samtidigt minns att föräldrar till elever i klassen kom till skolan och berättade om sina yrken i årskurs 6.

På skolan finns både elever som är nöjda med sin vägledning och elever som är missnöjda med den information och den vägledning de får från skolan. För eleverna är studie- och yrkesvägledningen liktydigt med studie- och yrkesvägledaren och den information och vägledning de får av honom inför gymnasievalet. Det är också lärarnas och rektorns uppfattning att studie- och yrkesvägledaren ansvarar för studie- och yrkesvägledningen på skolan. Rektorn är nöjd med det arbete som studie- och yrkesvägledaren gör, även om hon inte vet exakt vad som ingår i arbetsuppgifterna.

På skolan finns flera elever som av olika skäl upplever valet till gymnasiet som svårt. Någon saknar fullständiga betyg och har överhuvudtaget ingen lust att gå i skolan. Andra känner sig stressade och upplever valet till gymnasieskolan som sitt livs viktigaste val. De elever som riskerar att inte bli behöriga till något nationellt program får extra tid hos studie- och yrkesvägledaren. Lisa har inte tänkt så mycket kring framtiden efter gymnasiet och upplever inte valet till gymnasiet som direkt avgörande för hennes framtid. Lisas föräldrar tycker att det är viktigt att hålla alla dörrar öppna och uppmuntrar

henne att söka till samhällsvetenskapsprogrammet. Några år efter att Lisa har slutat grundskolan minns hon inte mycket av den studie- och yrkesvägledning hon fick på skolan.

En ovanlig skola

När Lisa börjar årskurs 1 är hon full av förväntan och spänning inför allt nytt som väntar. I skolan får hon och de andra barnen i klassen rita självporträtt och berätta vad de vill arbeta med i framtiden. Lisa vet inte vad hon vill bli när hon blir stor men självporträttet blir fint och den första skoldagen blir ett minne för livet.

När Lisa går i årskurs 9 ska hon söka till gymnasiet. Vad hände däremellan?

Alla elever i skolan har varsin pärm som de kallar för Vägledningsportfölj. Där sätter de in uppgifter som de gör i olika ämnen som har koppling till skolans studie- och yrkesvägledning. Varje hösttermin i grundskolan får Lisa och hennes klasskamrater måla och skriva porträtt av sig själva, ange vad de vill arbeta med i framtiden och motivera sina val. Klassen enas varje år gemensamt om tre yrken som de vill lära sig mer om. Bland annat resulterar övningen i arbetsplatsbesök på en teater och en bondgård. Dessutom kommer en polis som heter Amina på besök till skolan. I årskurs 9 är Lisas pärm full, inte bara med självporträtt och tillhörande reflektioner, utan även med andra övningar som haft till syfte att på olika sätt förbereda eleverna för kommande valsituationer.

”Eleverna har varsin vägledningsportfölj.”

Olika inslag i undervisningen med koppling till kommande arbetsliv och framtida studier har varit en självklar del i alla ämnen så länge Lisa kan minnas. I hennes pärm finns även skolans mål för studie- och yrkesvägledningen nedskrivna. De revideras och byts ut inför varje läsår. I en förteckning över olika aktiviteter kan man bland annat läsa att den återkommande övningen med självpresentationen bidrar till att utveckla elevernas självkännet och deras kunskaper om arbetslivet och arbetsmarknaden. Den individuella dokumentation som finns i elevernas vägledningsportföljer används av både elever, lärare och studie- och yrkesvägledaren till exempel vid elevernas utvecklingssamtal och vägledningssamtal. Vägledningsportföljen hjälper Lisa att se sig själv i ett längre tidsperspektiv. Vid vägledningssamtalet används den som utgångspunkt för hennes funderingar om framtiden och gymnasievalet. Till exempel blir Lisa själv medveten om att hon alltid haft bild och slöjd som favoritämnen.

”Vägledningssamtal med utgångspunkt i vägledningsportföljen.”

I årskurs 3 ser lärarna att det finns tydliga skillnader mellan de yrkesval och de självpresentationer som pojkar och flickor i klassen gör. I klassen går lärarna igenom de skillnader som finns mellan elevernas val av drömyrken. Eleverna får reflektera tillsammans över varför de tror att det finns skillnader och vad dessa kan bero på. Tillsammans kommer de fram till att de ska undersöka skillnader mellan traditionellt mansdominerade och kvinnodominerade yrken och arbetsplatser.

Lisa och hennes klasskamrater gör regelbundet studiebesök på många olika typer av arbetsplatser. Ofta har de arbetsplatser som de besöker koppling till områden som behandlas i ämnesundervisningen. Lisa tycker att

alla ämnen blir mer intressanta av studiebesöken. Skolan har ett uttalat mål att genomgående inkludera omvärldskunskap i alla ämnen. Skolan arbetar dessutom medvetet för att utgå från elevernas intressen och erfarenheter i undervisningen.

Studie- och yrkesvägledaren uppdaterar regelbundet lärarna på förändringar inom utbildningssystemet och på arbetsmarknaden. Lärarna kan även konsultera studie- och yrkesvägledaren och få hjälp att inkludera frågor med koppling till arbetslivet i planeringen av undervisningen.

I årskurs 3 träffar Lisa och de andra eleverna i klassen studie- och yrkesvägledaren för första gången. Han berättar vad han arbetar med och hur inslag i undervisningen har koppling till kommande val och till skolans vägledningsarbete. Nästa gång eleverna träffar studie- och yrkesvägledaren är i årskurs 5 i samband med att de ska välja ett modernt språk till årskurs 6. Klassen får information både av studie- och yrkesvägledaren och av språklärare som undervisar i de språk som skolan erbjuder. Elever och föräldrar som behöver prata mer om språkvalet har också möjlighet att boka in enskilda samtal med studie- och yrkesvägledaren.

I årskurs 5 och 6 får eleverna pröva på att arbeta på företag som skolan samarbetar med. I samband med detta får eleverna ämnesrelaterade frågor från skolan som de ska undersöka på arbetsplatserna. Tillbaka i skolan bearbetas elevernas erfarenheter i ämnesundervisningen och kopplas till frågor om arbetsmarknad och arbetsvillkor. I årskurs 8 har eleverna prao i två veckor. Det är studie- och yrkesvägledaren som tillsammans med några lärare bestämmer vilka arbetsplatser eleverna ska praktisera på. Detta för att eleverna ska pröva på arbeten de kanske inte hade valt själva och att de arbetsplatser som eleverna praktiserar på sammantaget ska ge en bred bild av olika slags yrken och branscher. Bland annat får eleverna lära sig mer om skillnader mellan mansdominerade och kvinnodominerade yrken, diskriminering på arbetsmarknaden, löner och utbildningskrav. Lisa får en praoplatz i en mataffär och lär sig bland annat hur anställningsvillkor och avtal ser ut på arbetsplatsen. Dessutom leder praoperioden till att hon får sommarjobb i butiken. I årskurs 9 får eleverna själva välja sina praoplatser. I samband med praktiken får eleverna öva sig på att skriva ansökningsbrev och cv och även förbereda sig för en anställningsintervju. De elever som önskar kan också prata enskilt med studie- och yrkesvägledaren inför praoperioden. Många elever väljer att göra prao på arbetsplatser som berör de skolämnen som de är mest intresserade av. Lisa gör sin prao hos en silversmed. Det är ett yrke hon länge varit nyfiken på att pröva på och praoperioden blir rolig och lärorik.

”... bred bild av olika yrken ...”

I undervisningen får eleverna på olika sätt öva sig på att ta ställning i olika frågor, ställa olika alternativ mot varandra, väga för- och nackdelar och kritiskt granska information. Inslagen ingår i många ämnen på skolan, men har också en tydlig och uttalad koppling till skolans arbete med studie- och yrkesvägledning. Eleverna har nytta av detta när de ska ta ställning till all den information de får från olika håll i samband med gymnasievalet och i valsituationer längre fram i livet. I årskurs 8 börjar arbetet med att förbereda eleverna inför gymnasievalet. Eleverna granskar gemensamt material från ett par gymnasieskolor och besöker även en gymnasiemässa. Studie- och yrkesvägledaren informerar om de olika gymnasieprogram som finns och berättar vad olika utbildningar kan leda till. Alla elever deltar i grupp vägledning i små grupper som leds av studie- och yrkesvägledaren.

I årskurs 9 intensifieras arbetet med gymnasievalet. Eleverna får återigen information om alla program från studie- och yrkesvägledaren och från representanter som bjuds in från olika gymnasieskolor. Lisa och de andra eleverna erbjuds flera personliga vägledningssamtal där de har möjlighet att ställa frågor och diskutera olika alternativ med studie- och yrkesvägledaren. Skolan har ett etablerat samarbete med flera gymnasieskolor och hjälper eleverna att ordna så att de kan göra besök och delta i undervisningen på program och skolor de är intresserade av.

”Skolan utgår alltid från elevernas individuella behov ...”

Skolan utgår alltid från elevernas individuella behov och har särskild beredskap för att vägleda till exempel elever med funktionsnedsättning. Studie- och yrkesvägledaren involveras också ofta i arbetet med att motivera skoltrötta elever.

Lisa känner sig väl förberedd inför valet till gymnasieskolan. Hon har tänkt mycket på gymnasieutbildningen och på framtiden efter gymnasiet. Det senaste året har hon funderat på flera olika gymnasieprogram och diskuterat detta i flera samtal med studie- och yrkesvägledaren. Praoperioden hos silversmeden är det som till slut får Lisa att söka till hantverksprogrammet med inriktning på silversmide. Lisa väljer också att läsa ämnen så att hon blir behörig till högskolan. Några år efter att Lisa slutat grundskolan upplever hon att hon har lärt sig mycket om sig själv i skolan och om de möjligheter hon har framför sig.

2.2 | Att förberedas för aktiva livsval – vikten av en kontinuerlig vägledning

Granskningen undersöker om eleverna får studie- och yrkesvägledning kontinuerligt under utbildningen. I detta ingår att eleverna får stöd i de val som skolan erbjuder, att de förbereds inför yrkeslivet samt att information inför gymnasievalet organiseras på ett sätt som ger eleverna underlag och förutsättningar att kunna göra väl underbyggda val av gymnasieutbildning.

På 23 av de totalt 34 granskade skolorna lyfter Skolinspektionen fram kontinuerlig vägledning som ett av skolans mest centrala utvecklingsområden. Skolorna ger eleverna stöd inför deras gymnasieval, men sällan i samband med andra val som skolan erbjuder. Inför elevernas språkval till exempel, får eleverna vanligtvis generell information av språklärare men de erbjuds inte någon personlig vägledning. De kunskaper eleverna får om arbetslivet utgår inte från en omvärldsanalys eller från en kartläggning av elevernas specifika behov. Olika insatser med koppling till elevernas arbetslivsorientering samordnas inte och blir otydliga och osammanhängande för eleverna. De insatser som skolan gör i samband med elevernas gymnasieval, exempelvis vägledningssamtal och besök på gymnasieskolor, ligger ofta sent i årskurs 9 och har inte föregåtts av tidigare vägledningsinsatser eller undervisning med uttalat syfte att förbereda eleverna för studie- och yrkesval.

I intervjuer på flera skolor framkommer att lärare och rektorer inte tycker att det är ”någon idé” att börja med studie- och yrkesvägledande insatser tidigare än årskurs 8, då eleverna vanligtvis får den första informationen om gymnasieskolan. Man anser inte att eleverna är mogna att börja tänka på framtida studier och arbetsliv tidigare. ”Elever är inte så medvetna om olika sorters yrken före årskurs 9. Ju längre fram något ligger desto mindre tänker man på det. Själva medvetandet växer i årskurs 9”, förklarar till exempel en lärare som Skolinspektionen intervjuar.

Avsikten med en kontinuerlig vägledning är just att "väcka" elevernas medvetande tidigare. Att komma fram till välgrundade studie- och yrkesval är en process för eleverna som tar och behöver ta tid i anspråk. På skolor som ger eleverna en kontinuerlig vägledning löper insatser med koppling till skolans studie- och yrkesvägledning som en röd tråd genom undervisningen i hela grundskolan och skolan arbetar medvetet och målinriktat med arbetslivsanknytning och personlig utveckling för eleverna. Skolans studie- och yrkesvägledning består både av den personliga vägledning som studie- och yrkesvägledaren ger individuellt eller i grupp inför elevernas gymnasieval och av skolans mer övergripande arbete med att förbereda eleverna för ett kommande arbetsliv och för att kunna hantera framtida studie- och yrkesval. Begreppet studie- och yrkesvägledning brukar därför delas upp i studie- och yrkesvägledning i snäv och vid bemärkelse.¹⁷

Det är ofta otydligt för elever och för lärare vad som ingår i skolans studie- och yrkesvägledande uppdrag. Eleverna på de granskade skolorna vet inte vad de kan vänta sig av skolans studie- och yrkesvägledning och är ofta ganska nöjda med den vägledning de får i skolor som liknar den fiktiva "Vanliga skolan", se sidan 18. Samtidigt efterfrågar flera elever uttryckligen tidigare insatser. De upplever att gymnasievalet kommer plötsligt och ser inte

”... ofta otydligt för elever och för lärare vad som ingår i skolans studie- och yrkesvägledande uppdrag.”

inslag i undervisningen som delar i förberedelsen inför valet. I intervjuer och i Skolinspektionens enkätsvar blir det tydligt att eleverna inte är medvetna om att lärarna har ett ansvar för skolans vägledning.¹⁸ I enkätens fritextutrymme återkommer citat som visar att eleverna ser studie- och yrkesvägledning som en verksamhet fristående från undervisningen och inte som en del av den. Till exempel skriver en elev att: "Vi

har inte haft någon tid undanlagd till att ställa sådana frågor, så man hinner inte ställa några externa frågor som inte handlar om ämnet".

Även för lärare och rektorer (och i vissa fall även för den som tjänstgör som studie- och yrkesvägledare) kan det vara otydligt vad studie- och yrkesvägledning är och vad som ingår i uppdraget. På 29 av 34 skolor bedömer Skolinspektionen till exempel att rektorn inte har tydliggjort för lärarna att studie- och yrkesvägledningen är ett uppdrag för fler än den person som tjänstgör som studie- och yrkesvägledare. Få intervjuade lärare känner till de krav som ställs på verksamheten i skollagen och läroplanen. Istället pratar de om studie- och yrkesvägledning som en separat verksamhet som inte berör dem. På flera skolor i granskningen finns inslag i undervisningen av arbetslivsorienterande karaktär som inte relateras till elevernas vägledningsbehov och som inte kopplas till planeringen av skolans studie- och yrkesvägledning.

Flera skolor beskriver skriftligt studie- och yrkesvägledning som en "kontinuerlig process som ska genomsyra verksamheten i alla årskurser". De skriftliga ambitionerna återspeglas dock inte i skolans praktiska arbete. En genomgång av de planeringsdokument som Skolinspektionen tagit del av i samband med granskningen visar till exempel att 13 av 34 skolor inkluderar insatser för lägre årskurser i sina planeringar, men att endast sex av dessa

¹⁷ Se bilaga Ord och begreppslista

¹⁸ På frågan om eleverna upplever att ämneslärarna kan svara på deras frågor om gymnasiet svarar 40 procent "ja", 40 procent "vet ej" och 20 procent "nej" i Skolinspektionens enkät. På frågan om lärarna pratar om frågor som har att göra med arbetslivet svarar endast 25 procent av eleverna i årskurs 9 "ja". De elever som svarat ja på frågan uppger oftast att frågorna behandlats i ämnet samhällskunskap.

skolor verkligen genomför aktiviteter utöver de som görs i samband med gymnasievalet. Skolornas planeringar visar också att ungefär en fjärdedel av skolorna har som ambition att involvera frågor om elevernas framtid i elevernas utvecklingssamtal. I granskningen har det sedan framkommit att frågorna sällan får utrymme i utvecklingssamtalen, varken på de skolor som planerar för det eller på de skolor som inte gör det.

En del i studie- och yrkesvägledningen är att låta elever träna förmågor som de behöver inför kommande valsituationer. Till exempel en utvecklad självinsikt och förmågan till kritiskt granskande.¹⁹ I den fiktiva skolan, "En ovanlig skola", har skolan i sin planering identifierat förmågor som eleverna behöver utveckla inom ramen för studie- och yrkesvägledningen. Eleverna får möjlighet att träna dessa förmågor i undervisningen och under särskilda vägledningsövningar. Ingen av de skolor som Skolinspektionen granskat har ett medvetet arbete för att utveckla elevernas valkompetens. Däremot förekommer det undervisning och vägledningsövningar på skolorna som bidrar till, eller skulle kunna bidra till, att eleverna får träna sådana förmågor.

”... behövs riktlinjer för delat ansvar.”

På en av de skolor som ingår i granskningen får eleverna till exempel delta i en övning tillsammans med studie- och yrkesvägledaren där de får diskutera egna och andra elevers framtidsdrömmar. I Skolinspektionens intervju berättar vägledaren att övningen bidrar till att utveckla elevernas självkännedom. Men det framgår också att vägledaren inte har funderat över syftet med övningen tidigare. På flera skolor framkommer det i lärarintervjuer att undervisningens innehåll och upplägg kan bidra till att eleverna får träna olika förmågor som kan vara till nytta för dem i kommande valsituationer. De flesta lärarna har dock inte funderat över att inslag i undervisningen kan ha koppling till skolans studie- och yrkesvägledning. På flera skolor blir det tydligt att Skolinspektionens granskning bidrar till att lärare som tidigare inte funderat över skolans studie- och yrkesvägledande uppdrag blir medvetna om undervisningens betydelse i arbetet med att förbereda eleverna för att kunna göra välgrundade studie- och yrkesval.

Skolorna behöver i högre grad samordna inslag i undervisningen som har, eller kan ha, koppling till skolans studie- och yrkesvägledande uppdrag. För att elever på de granskade skolorna ska få tillgång till en mer kontinuerlig vägledning krävs att rektorn ger riktlinjer så att skolans studie- och yrkesvägledning blir ett delat ansvar där alla på skolan känner till sin del i uppdraget. Men som med all annan verksamhet är det avgörande att skolan i praktiken omsätter visioner, planeringsdokument med mera i praktisk handling. Nedan följer en beskrivning av olika inslag på de granskade skolorna som ingår i skolans studie- och yrkesvägledning.

Arbetsliv och arbetsmarknad

Få skolor i granskningen har ett målinriktat arbete för att ge eleverna kunskaper om arbetslivet och arbetsmarknaden. Undervisningen är inte uttryckligen utformad för att ge eleverna underlag för val av fortsatt utbildning och yrke och den arbetslivsorientering som förekommer är inte planerad utifrån elevernas tidigare kunskaper eller situationen på arbetsmarknaden. Förutom prao koncentreras undervisning med koppling till arbetslivets villkor och arbets-

19 Jämför Skolverket 2013

marknad oftast till ämnet samhällskunskap där frågorna ingår i kursplanernas centrala innehåll.²⁰

På samtliga skolor i granskningen, framför allt i de lägre årskurserna, menar lärare och rektorer att det förekommer aktiviteter med syfte att ge kunskap om olika yrken och om arbetslivets villkor.²¹ Till exempel genomför skolorna ofta arbetsplatsbesök tillsammans med eleverna och bjuder in yrkesverksamma vuxna som får berätta om sina arbeten. För eleverna framstår det inte som lika tydligt. I intervjuer beskriver elever snarare sådana inslag som ett "roligt avbrott i skolarbetet". Skolinspektionens enkät visar att ungefär hälften av de yngre eleverna och 30 procent av eleverna i årskurs 9 överhuvudtaget uppfattar att undervisningen innehåller arbetslivsorienterande delar.²² Det är ett problem eftersom eleverna inte medvetandegörs om vilken betydelse undervisningens innehåll kan ha för deras studie- och yrkesval. En tydligare koppling mellan ämnesundervisning och arbetsliv skulle även underlätta för eleverna att själva sätta de kunskaper de får i undervisningen i ett omvärldssammanhang och koppla dem till egna tankar om framtiden.

Eleverna ska, enligt läroplanen, få konkreta erfarenheter av betydelse för deras val av fortsatt utbildning och yrkesinriktning. I praktiken uppfylls läroplanens krav av elevernas praktiska arbetslivsorientering (prao). 32 av 34 granskade skolor tillämpar prao. Vanligtvis består praon av en eller ett par veckors praktik i årskurs 8 och årskurs 9. På flera skolor beskrivs prao som ett välkommet avbrott i vardagen eller som "en trevlig vecka för eleverna". Skolorna har sällan reflekterat över varför de har prao och ingen skola har formulerat en tydlig målsättning för att ge eleverna konkreta erfarenheter från arbetslivet. Det finns inte heller några riktlinjer på skolorna för hur de ska följa upp prao och hur de ska arbeta med den i undervisningen. Ofta finns det inte någon styrning från skolan av var eleverna genomför sin prao.

En del skolor uppmanar eleverna att undvika föräldrars arbetsplatser och uppmuntrar dem att välja praoplatser med anknytning till gymnasieutbildningar som de är intresserade av. I flera skolor berättar eleverna dock att skolan inte följer upp sådana förhållningsregler och att de flesta i praktiken får sina praoplatser genom föräldrars kontakter. Elevernas erfarenheter av praoveckorna behandlas ofta i undervisningen på olika sätt men sällan på ett systematiskt eller målinriktat vis. Eleverna får ofta redovisa sina praoupplevelser för varandra, men det finns inga givna ramar eller system för hur de ska lära sig av varandra eller hur de ska ta tillvara egna erfarenheter.

Granskningen visar samtidigt att många elever värdesätter erfarenheter de får under praoperioden. I Skolinspektionens enkät anger till exempel flera elever erfarenheter från praoplatser som en bidragande faktor till deras gymnasieval. "Jag tycker att även om det var bara en vecka så växer man lite i sig

"Ingen tydlig målsättning för PRAO ..."

20 I årskurs 1–3 ska undervisningen i de samhällsorienterande ämnena till exempel behandla yrken och verksamheter i närområdet. I årskurs 7–9 ska undervisningen i samhällskunskap behandla arbetsmarknadens och arbetslivets förändringar och villkor, till exempel arbetsmiljö och arbetsrätt. Undervisningen ska även behandla utbildningsvägar, yrkesval och entreprenörskap i ett globalt samhälle samt orsaker till löneskillnader och till individens val av yrke.

21 Skolornas planeringsdokument visar att två tredjedelar av skolorna planerar för arbetsplatsbesök och en tredjedel har planerat in besök av yrkesverksamma vuxna.

22 Av de yngre eleverna anger 42 procent att lärarna brukar prata om olika yrken, 53 procent att de har besökt en arbetsplats tillsammans med skolan och 52 procent att skolan har bjudit in personer som berättar om sitt arbete. Av eleverna i årskurs 9 svarar 25 procent att lärarna pratar om frågor som har att göra med arbetslivet, 33 procent uppger att de har besökt olika arbetsplatser tillsammans med skolan och 30 procent av eleverna uppger att skolan har bjudit in personer som berättar om sitt arbete.

23 Lgr 2011 avsnitt 2.8 Rektorns ansvar

själv. Att man vågar gå och fråga folk, det är en bra träning inför jobbsökning och arbetslivet”, sammanfattar en elev i Skolinspektionens intervju.

De skolor som ingår i granskningen saknar en medveten strategi för vilka yrkesgrupper eller företag de bjuder in till skolan. Skolorna gör inte heller någon kartläggning av elevernas kunskaper och intressen, som skulle kunna ligga till grund för vilka kontakter skolan har med arbetslivet. Det framstår ofta som att skolorna väljer lättillgängliga alternativ, som till exempel att bjuda in elevernas föräldrar eller att besöka närliggande företag. De skolor som ligger på landsbygden har ofta ett mer etablerat samarbete med det lokala näringslivet än skolor i större orter. Samtidigt som eleverna får god inblick i det lokala näringslivet rör det sig ofta om branscher och yrken som redan är välbekanta för dem. Problemet är inte endast relaterat till landsbygden. I Skolinspektionens elevenkät svarar endast en dryg femtedel av de yngre eleverna att de har lärt sig om något eller några yrken i skolan som de inte kände till innan.

”45 procent saknar vuxna att prata framtidsplaner med ...”

Det är inte alltid tydligt för eleverna vilket som är syftet när yrkesverksamma personer kommer på besök till skolan. I elevenkäten svarar elever på vilka yrken de kommit i kontakt med genom skolan. Flera elever svarar ”föräldrar” utan att ange ett yrke. Annars är polis det i särklass vanligaste svaret, både bland yngre elever och hos eleverna i årskurs 9. Polis är också ett vanligt förekommande yrke när eleverna anger i enkäten vad de vill arbeta med i framtiden. Särskilt är det de yngre pojkarna som vill bli poliser, men även äldre elever av båda könen anger polis som ett möjligt yrkesval. Andra yrkesverksamma personer som eleverna uppger att de kommit i kontakt med genom skolan är brandman, författare, läkare och jurist.

Granskningen visar få exempel på att eleverna får information om hur situationen på arbetsmarknaden ser ut och det förekommer också i flera elevintervjuer och i enkätens fritextsvar att eleverna tar upp detta. ”Jag skulle gärna vilja veta mer om annorlunda yrken, yrken som kommer vara viktiga i framtiden och utbildningar som kommer att ge bra med jobb”, skriver en elev i enkäten. ”Jag hade väldigt gärna fått prao lite mer och besökt olika jobb så jag vet vad det finns att jobba som förutom standardarbetena som brandman, polis, lärare etc.”, menar en annan.

Valet till gymnasieskolan

Eleverna har mycket att ta ställning till när de väljer gymnasieutbildning. Alternativen är många och kan vara svåröverskådliga när antalet fristående skolor ökat och det finns ett stort utbud av gymnasieutbildningar. Även om valmöjligheterna i realiteten begränsas av till exempel elevernas betyg och bostadsort, är alternativen fler än någonsin tidigare. Granskningen visar att endast 28 procent av eleverna i årskurs 9 har en klar bild av vilka olika gymnasieprogram som finns att välja på. Ändå har skolornas arbete med att förbereda eleverna inför gymnasievalet ofta ett större fokus på information än på vägledning. Ibland framstår det som att eleverna får information, men inte hjälp från skolan att bearbeta den.

45 procent av eleverna i årskurs 9 anger i Skolinspektionens enkät att de inte har någon vuxen att prata om sina framtidsplaner med. Bland de 40 procent som svarar att de har någon att prata med uppger flera elever att de pratar med sina föräldrar eller med äldre syskon och kompisar. ”Mina

föräldrar brukar göra det, men det är ingen på skolan som har frågat mig än", svarar en elev i enkäten. Även om ungefär hälften av eleverna inte pratar med någon vuxen om gymnasievalet så visar flera enkätsvar, liksom Skolinspektionens intervjuer, att det i högsta grad är en aktuell fråga för eleverna i årskurs 9. "Det är en fråga som ofta kommer upp hemma, med flera lärare och bland kompisar. Vi har inte varit hos vår studie- och yrkesvägledare så där har jag inget att säga", skriver en elev. "Det brukar vara många och olika. Det beror på vem som sitter vid mitt bord på lunchrasten", svarar en annan elev i enkäten.

I intervjuer beskriver flera elever valet till gymnasieskolan som avgörande och viktigt. Många har en föreställning om att det finns ett "rätt val" och ord som "framtid" och "bli" förekommer regelbundet i intervjuer och i elevernas enkätsvar. Med andra ord är det ett svårt val att göra för många elever. "Egentligen skulle jag vilja att någon säger till mig exakt vad jag ska gå, så slipper jag själv fundera och bli stressad. Men det är väl det som är grejen, att man ska utgå från sig själv och vad man själv vill syssla med. Men det hade varit enklast om man hade fått ett "du ska gå den där linjen", eller något liknande", skriver en elev i enkäten och uttrycker det många elever verkar känna.

En del elever upplever att den information de får inför gymnasievalet är vinklad på olika sätt. De menar att studie- och yrkesvägledare och lärare i förväg utgår från att eleverna på skolan är mer intresserade av antingen högskoleförberedande eller yrkesprogram. I intervjuer med studie- och yrkesvägledare berättar också flera vägledare att de medvetet ger mer information om

"Lärarna och vägledarna kan påverka elevernas val."

gymnasieprogram som de vet att många elever är intresserade av. Samtidigt påpekar dessa vägledare att det tydligt framgår att eleverna kan få mer information om särskilda utbildningar om de efterfrågar det.

Elever som ska välja gymnasieutbildning är i hög grad mottagliga för påverkan av studie- och yrkesvägledare och lärare. Lärarnas och vägledarens inställning till olika program och skolor och till elevernas individuella förutsättningar kan påverka elevernas val. I granskningen finns flera exempel på lärare och vägledare som på olika sätt har gett råd till elever som antingen Skolinspektionen bedömt som, eller som eleverna själva uppfattat som, begränsande. På tre olika skolor i granskningen berättar lärare och vägledare själva att de på olika sätt arbetar medvetet för att påverka elevers val. Anledningen är antingen att enskilda elever "inte skulle klara av" en viss utbildning eller att de tror att hela elevgrupper av olika skäl skulle gynnas av att välja den ena eller den andra skolan eller utbildningen.

Vägledningssamtal

Samtliga skolor i granskningen anordnar vägledningssamtal inför elevernas gymnasieval. Syftet med dessa samtal framstår dock ofta som ottydligt för eleverna. Skolorna har inte heller några direktiv eller riktlinjer i sina planeringsdokument som anger vad samtalen ska innehålla eller vad de ska ge eleverna. Vanligast är att samtliga elever erbjuds ett samtal i årskurs 9, ofta i nära anslutning till gymnasievalet. Vägledningssamtalen varierar i tid mellan tio minuter och en och en halv timme.

Många skolor menar att de anpassar antalet vägledningssamtal utifrån elevernas behov. På de flesta skolorna har eleverna också möjlighet att boka fler samtal än ett. Oftast är det dock eleven själv som får bedöma om han

eller hon har behov av ytterligare samtal. På flera skolor i granskningen är det helt upp till varje elev att avgöra om han eller hon vill ha något vägledningssamtal överhuvudtaget. En majoritet av de elever som Skolinspektionen träffar har haft ett vägledningssamtal. Utvärderingar av studie- och yrkesvägledning²⁴ visar att ju fler samtal eleverna har med studie- och yrkesvägledaren desto högre självkännedom och bättre förmåga har de att relatera till olika utbildningar och se sig själva i ett bredare sammanhang.

Granskningen visar också att innehållet i vägledningssamtalen ofta inte motsvarar det eleverna själva tycker att de har behov av. Flera elever efterlyser, i intervjuer och i enkätens fritextsvar, längre samtalstid, fler samtal och ett mer aktivt stöd från studie- och yrkesvägledaren. Många elever tycker att informationen de får är för allmän och opersonlig och vill att vägledningssamtalet i högre grad ska anpassas efter deras behov.

Flera elever känner sig snuvade på den tid och det stöd de hade räknat med att få: "Vi pratade i tre minuter om vad jag ville gå sen fick jag ingen mer information", anger en missnöjd elev i Skolinspektionens enkät. "Jag skulle vilja ha ett mer personligt samtal om vad som skulle passa mig eftersom detta är min framtid och inget som ska enbart pratas om i 10 minuter", skriver en annan. En annan vanlig invändning är att samtalet i hög grad fokuserar på själva gymnasievalet och inte på elevens framtid i ett längre perspektiv. Med elevernas ord: "vad olika utbildningar leder till", eller "vad man kan bli".

**"Osäkra elever:
Samtalet ger inte
tillräckligt ..."**

Det framkommer också i intervjuer och enkäter att eleverna vill ha vägledningssamtal tidigare. Skolorna erbjuder ofta eleverna vägledningssamtal sent i valprocessen. Mer eller mindre i direkt anslutning till gymnasievalet. Skolinspektionens enkät har genomförts i två omgångar: i november och i januari. I den första omgången har endast 37 procent av eleverna haft vägledningssamtal medan 65 procent av eleverna har haft samtal i slutet av januari, dryga två veckor före gymnasievalet. Trots att samtalet genomförs i så nära anslutning till gymnasievalet, upplever många elever att de är dåligt förberedda och att vägledningssamtalet kommer plötsligt. 37 procent av eleverna i årskurs 9 uppger att de inte har förberetts alls inför mötet med studie- och yrkesvägledaren. På en skola berättar eleverna att studie- och yrkesvägledaren kommer in oannonserad under lektionstid för att hämta elever till enskilda samtal: "Hon kommer in och plockar någon då och då".

Det finns också skolor där eleverna beskriver vägledningssamtalen som ett värdefullt stöd. Enskilda elever har fått hjälp att komma fram till ett beslut som känns rätt för dem och några skolor arbetar för att förbereda eleverna noggrant inför samtalen. Ofta framstår det dock som att det är de elever som redan haft en klar bild av vilka program de är intresserade av som är nöjda och tycker att de fått ytterligare information vid vägledningssamtalet. Elever som är mer osäkra inför valet upplever oftare att samtalet inte ger dem tillräckligt underlag för att kunna göra ett välgrundat val. På flera skolor i granskningen beskrivs det också som en förutsättning för samtalet att eleverna är förberedda och kan presentera ett alternativ under samtalet. Vid mötet kontrollerar sedan studie- och yrkesvägledaren om valet är realistiskt mot bakgrund av tidigare antagningspoäng. På en av de skolor där vägledningssamtalen beskrivs på det här viset förklarar en elev i Skolinspektionens intervju att: "det blir fel i systemet" om eleven inte vet innan samtalet vilket program han eller hon vill söka till. På en annan skola beskriver studie- och

24 Skolverket 2004a

yrkesvägledaren vägledningssamtalet som ett "mini-möte" med syfte att "stämma av" vilket program och vilken skola eleverna ska söka.

Analys av resultaten

Skolan behöver ha som målsättning att förbereda eleverna så att alla elever har nödvändiga kunskaper och tillräcklig handlingsberedskap för att kunna göra välgrundade val under skoltiden och i framtiden. För eleverna är det en process att tillägna sig de kunskaper och den kompetens som krävs för att kunna genomföra beslut, hantera övergångar mellan olika faser i livet och fatta medvetna och väl underbyggda studie- och yrkesval. Därför tar ett sådant arbete tid och måste få ta tid.

Resultat från utredningar och utvärderingar av studie- och yrkesvägledning i Sverige har tidigare visat att skolans samverkan med närsamhälle och arbetsliv är eftersatt.²⁵ Det är också Skolinspektionens slutsats. Eleverna upplever inte att undervisningen på de granskade skolorna ger dem kunskaper om arbetslivet och arbetsmarknaden. De vill lära sig mer om yrken som de inte känner till och om arbetsmarknadens villkor. Men det Skolinspektionen har sett är att skolan många gånger anordnar besök av yrkesgrupper som förmodligen redan är välkända för eleverna och att dessa besök begränsas till lägre årskurser. Eleverna minns besök av brandmän och poliser medan eventuella inslag av arbetslivsorienterande karaktär i senare årskurser går dem förbi. Skolornas studie- och yrkesvägledning utformas på ungefär samma sätt på de granskade skolorna och har sett ungefär likadan ut i flera decennier. Skolorna behöver fråga sig vilken roll studie- och yrkesvägledningen spelar i arbetet med att förbereda eleverna för framtiden efter grundskolan. Vilka kunskaper, färdigheter och förmågor behöver eleverna tillägna sig för att kunna planera sin egen karriär och hantera kommande studie- och yrkesval? Ingen vet hur arbetsmarknaden kommer att se ut om 20 år, men vi vet att den inte kommer att se likadan ut som för 30 år sedan. Eleverna behöver därför förberedas för att kunna tänka om och vara flexibla snarare än för att hitta "sitt yrke" och räkna med att arbeta inom detta område hela sitt yrkesliv.

"... tar tid och måste få ta tid."

Inslag som traditionellt ingår i skolans vägledning så som prao, vägledningssamtal och undervisning om arbetslivets förändringar och villkor, är viktiga delar i arbetet med att förbereda eleverna för framtiden. Prao, till exempel, kan vara ett betydelsefullt inslag i elevernas arbetslivsorientering eftersom få ungdomar har erfarenheter från arbetslivet och eftersom det dessutom är svårt att komma in på arbetsmarknaden. Men om aktiviteter som prao ska ha betydelse för eleverna behöver planeringen av verksamheten utgå från elevernas behov på den enskilda skolan. Vad bedömer skolan, det vill säga rektor, studie- och yrkesvägledare och lärare att skolans elever behöver för att förberedas för aktiva livsval på en snabbt föränderlig arbetsmarknad?

Det är inte tydligt för eleverna vad som ingår i skolans studie- och yrkesvägledande uppdrag. När skolan inte tydliggör vilka delar som ingår i studie- och yrkesvägledningen eller vilka mål som finns för arbetet kan eleverna inte heller få inflytande över utbildningen. Begreppet studie- och yrkesvägledning måste få en reell innebörd på skolan och utgöra en helhet för elever och

²⁵ Se till exempel: SOU 2006:102, se även SOU 2001:46, Skolverket 2007

lärare. Det går att relatera undervisningen i alla ämnen i grundskolan till för ämnet relevanta yrkesområden. Sådana inslag kan bidra till att levandegöra undervisningen, öka elevernas motivation och ge dem viktiga kunskaper om arbetslivet och arbetsmarknaden.

Att utgå från eleverna behöver inte innebära att utbildningen utformas så att den endast och helt motsvarar det eleverna efterfrågar. Att anpassa utifrån elevernas behov innebär att elevernas synpunkter analyseras i relation till de bestämmelser som finns i läroplanen och skollagen. Till exempel efterfrågar flera elever mer styrning och hjälp inför gymnasievalet och många elever önskar en mer personlig vägledning. Det betyder inte att skolorna ska tala om för eleverna vad de ska välja eller vilka gymnasieprogram som skulle passa enskilda elever. Istället kan elevernas önskan om mer hjälp tolkas som en konsekvens av att de inte har förberetts över tid för att kunna göra välgrundade val. En skola där många elever efterfrågar en mer styrande rådgivning kan behöva arbeta för att i högre grad rusta eleverna att själva kunna hantera valsituationen.

”...inga
konkreta
mål.”

Att eleverna inte är förberedda inför gymnasievalet kan yttra sig som frustration och vilsenhet och ta sig uttryck i en önskan om att vägledaren ska kunna tala om för eleven vilken utbildning och livsriktning som är den ”rätta”. En sådan inställning hos eleverna kan innebära att de låter sig påverkas för mycket av föräldrar, kompisar, lärare och studie- och yrkesvägledare.

Tillspetsat skulle det kunna uttryckas som att skolor som inte förbereder eleverna kontinuerligt för att hantera valsituationer, bidrar till att eleverna blir mer passiva än aktiva. Därmed blir eleverna också mer sårbara. Risken för att sociala mönster reproduceras i elevernas gymnasieval och livsval ökar när skolan inte förberett dem att ta ansvar för sin egen framtid.

2.3 | Att vidga perspektiv och motverka begränsningar

Skolinspektionen har granskat om skolan bidrar till att vidga elevernas perspektiv vad gäller utbildningar, branscher och yrken. I granskningen ingår också frågan om skolan arbetar aktivt för att elevernas studie- och yrkesval inte ska begränsas av kön eller av social eller kulturell bakgrund. I detta ingår att personalen har kunskap om hur de kan arbeta för att motverka sådana begränsningar i elevers val av studier och yrken samt att skolan har konkreta målsättningar för ett sådant arbete.

Skolorna är i regel måna om att eleverna ska göra självständiga val och betonar i flera fall att de arbetar för att förmedla till eleverna att: ”Det inte finns några begränsningar för dem utifrån”. Framför allt förmedlar lärare och vägledare till eleverna att de inte ska låta sig påverkas av kompisarnas val utan välja utifrån eget intresse. Ingen skola i granskningen har formulerat konkreta mål för skolans arbete med att motverka traditionella könsmönster eller för att bidra till att elevens studie- och yrkesval inte ska begränsas av kön eller social eller kulturell bakgrund.²⁶

Social och kulturell bakgrund

I Skolinspektionens intervjuer framstår det som att föräldrarna påverkar elevernas gymnasieval i hög grad. Många föräldrar har åsikter om vilka

26 Lgr 2011 avsnitt 1 Lgr 2011 avsnitt 2.6

gymnasieprogram eleverna ska söka och de program som föräldrarna förespråkar går ofta hand i hand med den yrkestillhörighet och studiebakgrund de själva har. "Pappa tycker det är bättre att gå yrkesprogram och inte något som man bara ska plugga hela tiden. Pappa tycker det är mycket bättre att få jobb direkt. Han fick det. Han fick jobb måndagen efter att han hade gått ut", berättar en elev för Skolinspektionen. Andra elever berättar att föräldrar tydligt markerat att till exempel naturvetenskapsprogrammet är det "enda alternativ som finns".

På ett fåtal skolor nämns uppdraget att motverka begränsningar utifrån elevernas sociala och kulturella bakgrund i olika planeringsdokument som Skolinspektionen tagit del av. Formuleringarna är då ospecifika och nämns ihop med begränsningar baserade på kön eller funktionshinder. Skolorna har inte gett eleverna redskap att problematisera tankemönster, attityder eller traditioner som kan ha begränsande inverkan på individers handlingar och livsval. På orter med begränsad studietradition konstateras elevernas "traditionella val" eller låga studiemotivation ofta som ett faktum som skolan inte har möjlighet att påverka. "Traditionella val" beskrivs som ett problem och kopplas till pojkar som väljer bort högskoleförberedande gymnasieprogram. Valen blir en del i förståelsen av pojkarnas lägre skolresultat och förklaras med föräldrarnas bristande studietradition och att det finns "annat som drar".

I det begränsade urval som de granskade skolorna utgör framstår det som att de skolor som har en hög andel elever med utländsk bakgrund också har en högre beredskap för att anpassa vägledningen efter elevernas behov. Tidigare studier som bland annat Skolverket genomfört visar också att skolor där andelen elever med utlandsfödda föräldrar är stor har en större tillgång

"Föräldrarna påverkar val i hög grad."

till vägledning än andra skolor.²⁷ En av de skolor som ingår i granskningen och har en hög andel elever med utländsk bakgrund arbetar aktivt med att vidga elevernas perspektiv eftersom många föräldrar har begränsade erfarenheter av det svenska samhället och av den svenska arbetsmarknaden. Bland annat bjuder de in tidigare elever som får berätta

om sina yrken och studier. Diskussioner om elevernas framtidsdrömmar är ett återkommande inslag i undervisningen. Skolan har dessutom, sedan flera år tillbaka, särskild tid avsatt i schemat för att prata med eleverna om framtiden och motivera dem att sätta upp mål och att nå dessa. Skolans arbete utgör ett gott exempel i granskningen eftersom det utgår från behov som skolan bedömer att eleverna har.

Kön

Det finns generellt sett en medvetenhet på skolorna om att kön påverkar elevernas val och handlande. Trots det har ingen av de skolor som ingår i granskningen en konkret plan för hur de ska arbeta för att motverka att elevers studie- och yrkesval begränsas av könsstereotypa föreställningar om utbildningar och yrken. Ofta menar personal på skolan att samhället i stort genomsyras av könsmonster som är svåra för den enskilda skolan att förändra. På sju skolor bedömer Skolinspektionen att det är ett av skolans mest centrala utvecklingsområden att inleda ett arbete för att motverka att tradi-

²⁷ Flera studier visar att tillgången till vägledning skiljer sig väsentligt mellan kommuner, skolor och skolformer. I skolor där andelen elever med utlandsfödda föräldrar är stor, liksom i skolor som ligger i kommuner med låg medelinkomst, är tillgången till vägledning ofta större än i andra skolor. Det finns också skillnader mellan kommunala och fristående skolor. Kommunala skolor har en högre andel utbildade vägledare än fristående skolor. Se exempelvis Skolverket 2005, Skolverket 2007.

tionella könsmönster styr elevernas val till gymnasiet. På dessa skolor saknar personalen kunskaper om hur elevernas kön påverkar deras gymnasieval samtidigt som Skolinspektionen ser att det finns tydliga skillnader i pojkars och flickors val. Skolorna har inte satt upp mål för arbetet och använder inte kontakter med arbetslivet, så som läroplanen föreskriver,²⁸ för att vidga elevernas perspektiv och visa dem nya möjligheter.

Det är en realitet att flickors och pojkars gymnasieval skiljer sig åt i många skolor. I Skolinspektionens enkät anger få elever att de kommer att göra ett könsnormbrytande gymnasieval och begrepp som "killinjer" och "tjejlينjer" återkommer i elevintervjuer och i enkätens fritextsvar. Framförallt är det de yrkesförberedande programmen som har en tydlig könsprofil.²⁹ Även på skolor med små skillnader mellan pojkars och flickors gymnasieval könsbestämmer elever gymnasieprogrammen. I en av de granskade skolorna visar Skolinspektionens elevenkät att naturvetenskapsprogrammet är det mest populära gymnasieprogrammet för både flickor och pojkar på skolan. I elevintervjuer menar ändå eleverna att pojkar oftare väljer naturvetenskapsprogrammet och att flickor oftare väljer samhällsvetenskapsprogrammet. De förklarar den upplevda skillnaden med att: "Killar är bättre på matte, tjejer är mer sociala".

Skolans uppdrag att motverka traditionella könsmönster sträcker sig längre än till gymnasievalet.³⁰ Att pojkar och flickor riktar sina intressen åt olika håll blir också tydligt långt innan eleverna söker till gymnasiet i årskurs 9. I Skolinspektionens elevenkät till exempel skiljer sig pojkars och flickors svar tydligt åt när elever i årskurs 4, 6 och 7 anger vad de vill arbeta med i framtiden. Pojkarna vill helst bli fotbolls- eller hockeyproffs. Andra populära yrken är polis, brandman och dataspelsutvecklare. Hos flickorna är istället djurskötare, veterinär och frisör de mest attraktiva yrkena.

"Begrepp som killinjer och tjejlينjer återkommer."

I granskningen finns flera exempel på insatser som skolorna gör med syftet att begränsa andelen könsstereotypa gymnasieval. Det rör sig dock ofta om isolerade tillfällen, enstaka insatser som inte ingår i ett planerat och mål-inriktat arbete. På en skola minns en elev till exempel i intervjun att en lärare gav tips inför elevernas prao-period om att de kunde välja tvärt emot det som är typiskt för tjejer eller killar. Samma elev minns också att ingen följde upp var eleverna verkligen genomförde sin praktik. En annan skola har tidigare år bjudit in yrkesverksamma personer som arbetar i branscher där de är i minoritet på grund av sitt kön. På ytterligare en annan skola förläggs skolans arbete med att motverka begränsningar i elevernas val till elevernas vägledningssamtal. Under det begränsade tillfället förväntas vägledaren arbeta för att motverka könsstereotypa val. En av de kommuner som ingår i granskningen har ett vägledningssentrum med "drop-in-verksamhet" för elever. Där förekommer övningar som syftar till att medvetandegöra eleverna om faktorer och förhållanden som kan påverka deras studie- och yrkesval, bland annat kön och föräldrars utbildningsbakgrund. Besöken sker vid enstaka tillfällen och utgör därför inte ett kontinuerligt inslag i elevernas vägledning.

Sex av 34 granskade skolor nämner att de arbetar med att motverka traditionella könsmönster i arbetsplaner eller motsvarande dokument. Ingen

28 Lgr 2011 avsnitt 2.6

29 Jämför t.ex. Skolverket -2012

30 Lgr 2011 avsnitt 1

av dessa sex skolor har formulerat konkreta mål för arbetet och saknar, enligt Skolinspektionens bedömning, en genomtänkt strategi. De målsättningar som framgår av dokumenten är övergripande och ospecifika. I ett av dokumenten kan man till exempel läsa att: "All personal på skolan skall uppmuntra elever att följa sina egna intressen oberoende av kön och kultur".

Eleverna bekräftar ofta stereotypa föreställningar om kvinnor och män och granskningen visar att skolorna inte gett eleverna tid eller verktyg för att reflektera över könsrelaterade skillnader. I Skolinspektionens elevenkät svarar elever i årskurs 9 på om de tycker att det finns skillnader i hur pojkar och flickor behandlas i valprocessen. En majoritet av eleverna menar att det inte finns några sådana skillnader. 20 procent av pojkarna och 13 procent av flickorna anger dock att flickor och pojkar behandlas olika av skolan i samband med vägledning inför framtida studie- och yrkesval. De fritextsvar som pojkar respektive flickor motiverar sin ståndpunkt med skiljer sig åt. Många pojkar känner sig orättvist behandlade och deras kommentarer kan sammanfattas med det fritextsvar som en pojke ger: "tjejer= favoriter". De flickor som svarat att det finns skillnader reflekterar istället i sina fritextsvar över lärarnas förväntningar på elevernas val. Flera flickor skriver att lärare pratar om "tjejjobb" och "killjobb" eller om "tjejlinjer" och "killinjer". Det framgår dock inte av svaren om lärarna använder dessa uttryck eller om eleverna upplever det som underförstådda budskap.

Analys av resultaten

Alla elever har inte samma förutsättningar att orientera sig bland den stora mängd utbildningsalternativ som står dem till buds. De skilda förutsättningarna grundar sig delvis på individuella skillnader, men följer även elevernas sociala och kulturella tillhörighet. När skolan inte förbereder eleverna kontinuerligt att själva ta ansvar för sin egen framtid och hantera kommande val-situationer blir vissa elever och elevgrupper mer sårbara än andra. Eleverna hänvisas till sina egna nätverk och dessa präglas av de värderingar som finns inom den egna gruppen.

Elevernas sätt att tala om framtiden och gymnasievalet visar på skillnader mellan dem som planerar att välja högskoleförberedande gymnasieprogram och de som väljer yrkesprogram. De elever som har klart för sig att de vill välja ett högskoleförberedande gymnasieprogram talar, i Skolinspektionens intervjuer, om vikten av att "hålla alla dörrar öppna". Dessa elever kommer vanligtvis från hem med studietradition och upplever oftast ingen kulturkrock mellan skola och hem. Skolans mål, normsystem och ambitionsnivå blir en naturlig förlängning av hemmets. Det finns forskning³¹ som visar att tilltagande val för den enskilda individen framstår som en naturligt integrerad del i livet för den här elevgruppen.

Elever som uppger att de vill söka till ett yrkesprogram hänvisar ofta sina gymnasieval till åsikter från föräldrar som inte värdesätter högre studier. Eleverna betonar istället, med hänvisning till föräldrarnas erfarenheter, fördelarna med en tidig etablering på arbetsmarknaden. Gymnasievalet framstår som mer slutgiltigt och tillvaron längre fram som mindre öppen men även mindre osäker. Det ena valet är inte mer värt än det andra, men det finns anledning att anta att elevernas sociala bakgrund gör dem olika väl förberedda för den "komplexa verklighet med en snabb förändringstakt", som läroplanen beskri-

31 Dresch, J. & Lovén 2003

ver.³² Skolan behöver därför arbeta för att ge alla elever goda förutsättningar att kunna göra aktiva livsval. Skolans studie- och yrkesvägledning behöver planeras för att möta elever med olika värderingar och olika behov av vägledning.

Elevers val till gymnasiet påverkas av deras kön och av deras kulturella och sociala omgivning. Elever påverkas av föräldrars åsikter och av föreställningar om vilka utbildningar och yrken som passar för pojkar och för flickor. Tidigare studier visar att ungdomar med föräldrar som saknar högre utbildning i större utsträckning väljer yrkesprogram medan elever med högutbildade föräldrar oftare väljer högskoleförberedande gymnasieprogram.³³ Elever utan studietradition hemifrån tenderar att missgynnas mer än andra i valprocessen. Dessa elever saknar oftare ett eget nätverk där de kan diskutera sin framtid och löper därför högre risk att begränsas och göra mindre välgrundade val.³⁴

Skolans uppdrag är att bidra till att elevens studie- och yrkesval inte begränsas av kön eller av social eller kulturell bakgrund eftersom det har visat sig att sådana faktorer påverkar och begränsar elevers val. Skolan behöver synliggöra mönster som kan påverka gymnasievalet, men också uppmärksamma eleverna på hur dessa mönster återspeglas i arbetslivet och behandla frågor i undervisningen som till exempel diskriminering på arbetsmarknaden och löneskillnader mellan kvinnor och män.

Skillnader i pojkars och flickors gymnasieval och mellan elever från olika sociala grupper uppstår inte i ett kulturellt vakuum. Mönster som reproducerats under lång tid är svåra att bryta och påverkar i hög grad individens värderingar, handlande och val. Då räcker det inte att skolan förmedlar, eller tror att den förmedlar, till elever att allt är möjligt för dem. Enskilda individens värderingar, drömmar och val kommer alltid att påverkas av den kulturella kontext de är del i. Det behöver inte heller vara ett problem för enskilda elever. "Alla väljer det de vill", svarar en elev i enkäten – och så kan det ju vara. Men när socialt reproducerande mönster återspeglas i den enskilda skolan har skolan ett ansvar att lyfta blicken och fråga sig om den bidrar till att upprätthålla stereotypa studie- och yrkesval eller om skolans arbete underlättar för elever att göra val utifrån eget intresse.

Skolorna har inte preciserat hur ett arbete för att motverka begränsningar utifrån kön, social och kulturell bakgrund ska se ut, vilket syfte det har eller varför det är viktigt. De granskade skolorna planerar inte heller sitt arbete utifrån en kartläggning av elevernas behov på skolan. Till exempel kan en skola med stora skillnader i flickors och pojkars gymnasieval behöva analysera vilka föreställningar som finns bland elever och lärare om vilka utbildningar och yrken som passar för pojkar och för flickor. Vad betyder det till exempel att pojkar, vilket framkommer i Skolinspektionens enkät, drömmer om arbeten med fokus på fysisk prestation och individuella framgångar medan flickorna drömmer om omvårdande yrken och arbeten inom skönhetsindustrin? Vilka konsekvenser kan det få för elevernas gymnasieval när elever pratar om "tjejlinjer" och "killinjer" eller när elever upplever att lärare kategoriserar utbildningar på sådant vis? Det finns inte ett enkelt svar eftersom frågorna är

"... möta elever med olika värderingar och olika behov av vägledning.

³² Lgr 2011 avsnitt 1.

³³ Sandell 2007

³⁴ Se till exempel: Hertzberg 2008 och forskningsprojektet Individens, vägar, valen. Karriärval och vägledning i socialt, mångkulturellt och könsperspektiv. mångkulturellt och könsperspektiv, www.edusci.umu.se.

komplikerade. Ett arbete för att motverka något som vi alla är del i att upprätthålla och reproducera kräver att lärare och vägledare själva har tillräcklig kunskap att kunna diskutera frågor som berör till exempel genus med sina elever.³⁵

Det är svårt att åstadkomma förändringar hos eleverna utan att på förhand definiera vad man vill uppnå, vilket syfte eller vilka konkreta mål ett arbete har. De insatser som de granskade skolorna gör för att motverka stereotypa gymnasieval ingår inte i ett större arbete, utan är isolerade inslag i utbildningen. När aktiviteter på skolan inte ingår i ett större sammanhang är det inte heller sannolikt att enstaka insatser förändrar mönster som genomsyrar hela samhället. För att skolan ska kunna bidra till att elevens studie- och yrkesval inte begränsas av kön eller social eller kulturell bakgrund behöver skolan arbeta för att synliggöra sådana mönster. Hur kan till exempel lärares och elevers beteenden bidra till att upprätthålla normer kring vilka livsval som är ok för vem? Skolan behöver också reflektera över sitt eget förhållningssätt till elevernas sociala och kulturella bakgrund. Insatser som görs i välmening kan i praktiken bli starkt normerande. Till exempel när skolan utgår från att elevernas kulturella bakgrund utgör ett hinder och inte en möjlighet för dem.

Det är en svår balansgång för skolan att stärka eleverna som individer och samtidigt arbeta för att motverka strukturella begränsningar. Det finns en risk att skolorna tror att de motverkar begränsningar utifrån kön och social och kulturell bakgrund utan att de har tillräckliga kunskaper om hur sådana faktorer påverkar eleverna. Till exempel uppmärksammas elevers kulturella bakgrund i områden med hög andel elever med utländsk bakgrund. Anledningen är då elevernas invandrarbakgrund snarare än deras sociala bakgrund. Detta trots att forskning visar att elevers sociala tillhörighet har större betydelse för deras studieval än föräldrarnas ursprungsland.³⁶

2.4 | Huvudmannens och rektors styrning och ledning

Granskningen har förutom de två områden som redan behandlats undersökt rektorns och huvudmannens ansvar för studie- och yrkesvägledningen. Skolinspektionen har granskat om rektor ger riktlinjer och förutsättningar för att vägledningen ska bli hela skolans ansvar, om rektor ser till att vägledningen genomförs som en integrerad del av utbildningen, om det finns system och rutiner för planering, uppföljning och utvärdering av målen och om resultaten från uppföljningar och utvärderingar används till att förbättra kvaliteten på studie- och yrkesvägledningen. Vidare har Skolinspektionen granskat om huvudmannen tar ansvar för att studie- och yrkesvägledningen genomförs i enlighet med de nationella målen, och om huvudmannen har system och rutiner för planering, resursfördelning, uppföljning och utvärdering av studie- och yrkesvägledningen.

På 33 av de 34 granskade skolorna lyfter Skolinspektionen fram brister i rektors och huvudmannens kvalitetsarbete och på 26 skolor bedömer Skolinspektionen att ansvarsfördelning är ett av skolans mest centrala utvecklingsområden. Oftast är det rektor som får kritik för att inte ta ansvar för vägledningen, men även huvudmannens ansvar och studie- och yrkesvägledares och lärarnas inställning till samarbete behöver utvecklas på flera granskade skolor.

35 Jämför Hedlin 2010

36 Skolverket 2012

För att skolan ska kunna säkerställa att de mål som finns för utbildningen uppfylls och därmed tillgodose elevernas rättigheter krävs att huvudmannen och rektorn ser till att verksamheten planeras och att planerade satsningar genomförs och följs upp. De brister som framkommer i granskningen kan i hög grad härledas till bristen på styrning och ledning av verksamheten. Skolor och huvudmän har inte fungerande system för planering, uppföljning och utvärdering av studie- och yrkesvägledningen. Studie- och yrkesvägledning framstår som ett uppdrag som ingen vill ta ansvar för. Huvudmannen lämnar över ansvaret till rektorn som i sin tur lämnar vidare till den enskilde vägledaren.

De skolor och huvudmän som ingår i granskningen har organiserat vägledningen på olika sätt. Ibland är vägledaren anställd direkt på skolan och ibland är vägledaren anställd av huvudmannen och arbetar på flera skolor i samma kommun. Granskningen visar att det finns problem med ansvarsfördelningen i båda dessa typer av organisationer. Oavsett vem som är chef för studie- och yrkesvägledaren har både rektor och huvudman alltid ett ansvar för att eleverna får den studie- och yrkesvägledning som de har rätt till.

”33 av 34 rektorer ser inte till att det finns system och rutiner ...”

Sammantaget bedömer Skolinspektionen att 14 av totalt 21 huvudmän inte ger skolorna förutsättningar att kunna genomföra en vägledning i enlighet med bestämmelserna i skollagen och läroplanen. Slutsatsen grundar sig på att huvudmännen saknar kunskap och inblick i verksamheten och att skolorna helt saknar system för planering och uppföljning av studie- och yrkesvägledningen. Det betyder att huvudmännen inte kan veta att eleverna får den studie- och yrkesvägledning som de behöver och har rätt till. Ingen av de 21 huvudmän som ingår i granskningen har tillräckliga system och rutiner för att planera, utvärdera och utveckla verksamheten. Endast två huvudmän har ett dokumenterat kvalitetsarbete för studie- och yrkesvägledningen men det arbetet uppfyller, enligt Skolinspektionens bedömning, ändå inte kraven på vad ett sådant arbete ska innehålla.³⁷ Ett fåtal huvudmän har formulerat mål för arbetet och tagit fram verksamhetsplaner för studie- och yrkesvägledningen men de saknar rutiner för att följa upp och utvärdera arbetet på skolorna.

Skolinspektionen gör bedömningen att sju huvudmän ger skolorna förutsättningar att bedriva en ändamålsenlig vägledning utifrån de förutsättningar, i form av riktlinjer och resurser, som de får. Det innebär dock inte att eleverna per automatik får den vägledning de har rätt till. Rektors ansvar är den vanligast förekommande bristen i studie- och yrkesvägledningen på de granskade skolorna. 33 av 34 rektorer ser inte till att det finns system och rutiner för planering, uppföljning och utvärdering av målen för studie- och yrkesvägledningen. Rektorn ser inte heller till att eleverna får kontinuerlig vägledning och att studie- och yrkesvägledningen är ett uppdrag för hela skolan. Det som enligt de nationella styrdokumenterna ska vara allas ansvar har blivit ingens ansvar i den enskilda skolan.

Som vi redan konstaterat tenderar huvudmän och rektorer att lämna över ansvaret för vägledningen till den enskilde vägledaren. Så ser det ut på de flesta skolor i granskningen. Det rör sig dock inte om ett formellt överläm-

³⁷ 4 kap. 3-6 §§ skollagen

ande av ledningsuppgifter. Två tredjedelar av skolorna saknar en tydlig ansvarsfördelning för arbetet med studie- och yrkesvägledning. "Vi litar på vår studie- och yrkesvägledare" anger flera rektorer som förklaring till att de inte känner till hur verksamheten bedrivs. Granskningen visar också att huvudmännen inte tar ansvar för att de som arbetar med studie- och yrkesvägledning har tillräcklig kompetens för uppdraget. I granskningen finns till exempel nio skolor där den person som arbetar med studie- och yrkesvägledning saknar utbildning för sådan verksamhet. Ingen av dessa anställda har fått någon kompetensutveckling för att kunna genomföra uppdraget.

Vägledarna har begränsad arbetstid och många arbetar på flera skolor. På de skolor som ingår i granskningen finns tillgång till vägledare i genomsnitt 20–40 procent av en heltidstjänst för cirka 300 elever.³⁸ Den tid som vägledarna är på skolan används oftast till information och vägledningssamtal inför gymnasievalet och till att administrera elevernas prao. Granskningen visar att få elever har en nära relation till studie- och yrkesvägledaren och att fler elever anger föräldrarna som de som de pratar mest om gymnasievalet med. Att studie- och yrkesvägledarna har begränsad arbetstid medför också att de inte har tid att vara insatta i lärarnas arbete. Enligt läroplanen ska studie- och yrkesvägledaren, eller den personal som fullgör motsvarande uppgifter, vara till stöd för den övriga personalens studie- och yrkesorienterande insatser.³⁹ Studie- och yrkesvägledarnas begränsade arbetstid kan få konsekvenser för både den snäva och den vida vägledningen eftersom någon annan än studie- och yrkesvägledaren sällan driver frågorna på skolan.

Det händer att studie- och yrkesvägledaren används för att kompetensutveckla lärare, men insatser som till exempel information om förändringar i gymnasieskolan framstår ofta som enstaka eller slumpmässiga. Det är oftast inte rektorn som har initierat samarbeten eller informationsinsatser utan enskilda lärare eller studie- och yrkesvägledare. På ett par skolor dyker satsningar långt bak i tiden upp i intervjuer, initiativ som av någon anledning inte fått fotfäste i verksamheten utan har "runnit ut i sanden". Av de 34 skolor som ingår i Skolinspektionens granskning finns enbart tre skolor där studie- och yrkesvägledaren arbetar på rektorns initiativ med att kompetensutveckla övrig personal och vara till stöd för lärarnas studie- och yrkesorienterande insatser. På en av dessa skolor arbetar studie- och yrkesvägledaren kontinuerligt tillsammans med lärarna för att integrera studie- och yrkesvägledningsinsatser i undervisningen. Vägledaren tipsar till exempel om filmer och föreläsningar och förmedlar kopierade utdrag ur böcker som kan användas i undervisningen. Vägledaren på den här skolan har även ansvar för att informera lärarna om gymnasievalet och om förändringar i gymnasieskolan.

Huvudmän och rektorer tar inte ansvar för att personalen får kompetensutveckling för att de professionellt ska kunna utföra sina uppgifter inom studie- och yrkesvägledningen. På flera skolor har rektorer och lärare bristande kunskaper om det studie- och yrkesvägledande uppdrag som finns i skollagen och läroplanen. Ingen av de huvudmän som ingår i granskningen

38 Den skola i granskningen som har högst tillgång till vägledare har en vägledare anställd på 40 procent av en heltidstjänst för 179 elever i årskurserna 6–9. Lägst tillgång till vägledaresurs har en skola med en studie- och yrkesvägledare anställd på 50 procent (utan studie- och yrkesvägledarexamen) för 850 elever i årskurserna 4–9 och en skola med 380 elever i årskurserna 1–9 med en studie- och yrkesvägledare som arbetar 15 procent av en heltidstjänst. Jämför Läramas Riksförbund (2013) som anger att den kommun i Sverige som 2011 hade högst studie- och yrkesvägledartäthet hade en heltidsanställd studie- och yrkesvägledare per 106 elever, den med lägst täthet hade en heltidsanställd vägledare per 3 333 elever. Skolverket har tidigare konstaterat att tillgången till vägledare skiljer sig åt och bland annat varierar mellan olika kommuner, skolformer och skolor. Skolverket 2004a, Skolverket 2005, Skolverket 2008, Skolverket 2007

39 Lgr 2011 avsnitt 2.6

har system för att säkerställa att det finns tillräcklig kompetens i skolorna för att elevernas behov av vägledning ska kunna tillgodoses.⁴⁰ Vissa av de större huvudmän som ingår i granskningen saknar helt kunskap om vilken kompetens som finns eller inte finns på enskilda skolor.

De mål som finns formulerade för studie- och yrkesvägledningen hos granskade huvudmän och skolor är ofta av övergripande karaktär. Det finns exempel där huvudmän angivit egna mål utan förankring i skollagen och läroplanen, och andra exempel där nationella mål anges utan att skolan eller huvudmannen har konkretiserat innebörden av dessa så att de går att arbeta efter och kan följas upp och utvärderas. Flera skolor saknar mål för verksamheten men har detaljerade planeringar över vilka aktiviteter som ska ske inom området under läsåret. I dessa anger skolorna sällan syftet med aktiviteterna och det blir därför svårt att utvärdera nyttan med insatserna. Det går ofta inte att utläsa av planeringsdokumenten vad som ska göras eller vem som ska göra vad.

”De mål som finns formulerade för studie- och yrkesvägledningen ... är ofta av övergripande karaktär.”

Skolorna följer inte upp att planerade insatser genomförs och utvärderar inte slutförda aktiviteter. Det innebär att de inte kan veta att de har avsedd effekt. En återkommande uppfattning på skolorna är att allt fungerar bra eftersom ingen har klagat. I Skolinspektionens intervjuer återkommer ord som förmodar, antar och hoppas i samband med uttalanden om vägledningens resultat. Till exempel ”förmodar” en intervjuad representant för en huvudman att ”rektor vidtagit åtgärder” för att elevernas gymnasieval ska bli mindre könsstereotypa. Flera rektorer och representanter på huvudmannanivå ”tycker att praon verkar fungera bra” och lärare på en skola ”hoppas att undervisningen stärker elevernas självkänsla och bidrar till att de gör välgrundade val”.

Analys av resultaten

Brister i skolornas och huvudmännens planering, uppföljning och utvärdering av studie- och yrkesvägledningen får konsekvenser för eleverna. Syftet med ett systematiskt kvalitetsarbete är att identifiera utvecklingsområden som kan bidra till att öka måluppfyllelsen i förhållande till de nationella målen. Skolinspektionens tolkning av bestämmelserna för studie- och yrkesvägledning i skollagen och läroplanen är bland annat att eleverna ska få vägledning kontinuerligt under grundskolan och att skolans arbete ska bidra till att vidga elevernas perspektiv och visa dem möjligheter som de inte visste att de hade.⁴¹ Ett systematiskt kvalitetsarbete med syfte att öka måluppfyllelsen i förhållande till de nationella målen ska dokumenteras, vilket underlättar för skolan och huvudmannen att regelbundet kunna stämna av att genomförda insatser verkligen leder till utveckling.

Skolinspektionens kvalitetsgranskning visar att en av de vanligaste bristerna i verksamheterna är att vägledningen inte engagerar alla de personalgrupper som enligt läroplanen bär ansvaret för uppdraget. Att skriftligt planera och utvärdera verksamheten i samverkan med lärare och elever kan bidra till att skapa delaktighet och dialog på skolan om måluppfyllelsen och om orsakerna till eventuella brister. Rektor måste ge riktlinjer och förutsätt-

40 2 kap. 29§ Skollagen

41 Se bilaga Bedömningspunkter och kriterier

ningar för att vägledningen ska bli ett delat ansvar på skolan. För att eleverna ska få möjlighet att utveckla en valkompetens och kunna göra välgrundade val av fortsatta studier och yrken behöver både studie- och yrkesvägledarens och lärarnas kompetens användas och komma eleverna till del.

Lärarna möter eleverna varje dag och har en viktig del i arbetet med att ge dem förutsättningar att hantera frågor som rör val av framtida studier och yrken. Till exempel kan lärarens fortlöpande återkoppling om elevens studieresultat och utvecklingsbehov bidra till ökad självkännet och till att eleven blir medveten om sina individuella styrkor och talanger.⁴² I undervisningen i alla ämnen kan lärarna ta upp frågor som berör elevernas fortsatta studier och kommande arbetsliv, till exempel genom att visa hur kunskaper i enskilda ämnen kan komma till användning i olika yrken eller hur skolämnet förgrenas i mer specialiserade ämnen i högre studier. Läraren har dessutom egna yrkeskunskaper och arbetslivserfarenhet som kan bidra till att ge eleven underlag för välinformerade beslut.⁴³

Granskningen visar att det redan görs en hel del i undervisningen, som till exempel studiebesök på arbetsplatser, som skulle kunna samordnas med skolans studie- och yrkesvägledning. Till exempel samarbetar studie- och yrkesvägledare sällan med lärare i samhällskunskap, trots att innehållet i undervisningen har en tydlig koppling till skolans studie- och yrkesvägledande uppdrag. Undervisningen i samhällskunskap i årskurs 7-9 ska bland annat behandla arbetsmarknadens och arbetslivets förändringar och villkor, till exempel arbetsmiljö och arbetsrätt. Undervisningen ska även behandla utbildningsvägar, yrkesval och entreprenörskap i ett globalt samhälle. Läroplanen anger även att undervisningen ska behandla orsaker till löneskillnader och till individens val av yrke.⁴⁴

Många av de förmågor som undervisningen i olika ämnen ska ge eleverna förutsättningar att utveckla, till exempel att söka och kritiskt granska information, är också av betydelse för elevens möjligheter att fatta välgrundade beslut av fortsatta studier och yrkesinriktning. Ett arbete med att stärka studie- och yrkesvägledningen som hela skolans ansvar skulle därför inte behöva innebära nya arbetsuppgifter för lärarna, utan snarare bestå i en insats för att systematisera, synliggöra och samordna befintligt arbete.

Studie- och yrkesvägledarens kompetens behövs för att stödja skolans övriga personal i deras studie- och yrkesvägledande insatser. Till exempel kan vägledaren informera lärarna om förändringar i gymnasieskolan eller på arbetsmarknaden och stödja undervisningen i olika ämnen med sådant innehåll som kan ha betydelse för elevernas studie- och yrkesval. Vägledaren kan fungera som samordnare mellan den vida och snäva vägledningen på skolan. Studie- och yrkesvägledaren ska vara till stöd för elevernas personliga vägledning och se till att eleven får stöd i att väga samman olika faktorer som har betydelse för deras studie- och yrkesval. I särskilda vägledningsinsatser kan studie- och yrkesvägledaren koppla samman och utnyttja de erfarenheter och kunskaper eleverna har fått i undervisningen om arbetsliv, utbildningsvägar och det omgivande samhället.⁴⁵

42 Jämför Skolverket 2013

43 Jämför Skolverket 2013

44 Lgr 11 Avsnitt 3.15 Samhällskunskap

45 Jämför Skolverket 2013

3 | Avslutande diskussion

I rapportens inledning slår vi fast att granskningen har som utgångspunkt att en väl fungerande studie- och yrkesvägledning skapar en betydelsefull grund för elevens möjligheter att kunna fatta viktiga beslut för framtiden. Granskningen har visat att det finns omfattande brister i skolornas studie- och yrkesvägledning. En avslutande diskussion behöver därför ta avstamp i två grundläggande frågeställningar: Varför är studie- och yrkesvägledning viktigt? Och vad beror det på att verksamheten är så lågt prioriterad i skolan? Den sista frågan kan antas ha fler än ett svar. Mot bakgrund av det intresse som skolorna visat för granskningen och för att utveckla den egna verksamheten finns anledning att anta att åtminstone en delförklaring är bristande kunskaper om de mål som finns för studie- och yrkesvägledningen. Kapitlet avslutas därför med en sammanfattning av utvecklingsområden som skolor och huvudmän kan arbeta vidare med. I den första delen av det avslutande kapitlet diskuteras vägledningens möjligheter och eventuella konsekvenser av brister i studie- och yrkesvägledningen.

I en dansk forskningsöversikt av vägledningens effekter drar författarna, med hänvisning till studier från en rad olika länder, slutsatsen att studie- och yrkesvägledning kan bidra till att öka elevers beslutskompetens.⁴⁶ En förutsättning för detta är att vägledningen sker i flera olika former och att det finns en helhetssyn i de insatser som görs på skolan. Enligt rapporten har till exempel aktiviteter som praktik och studiebesök en avgörande betydelse för elevens förmåga att göra välgrundade val längre fram. Men för att sådana insatser ska ge önskat resultat krävs att arbetet utgår från en grundlig planering och att insatser följs upp och utvärderas. Den forskning som ligger till grund för den danska studien visar också att fungerande vägledning har störst effekt för elever som kommer från studieovana miljöer.

⁴⁶ Dansk Clearinghouse för Utbildningsforskning 2011

Studie- och yrkesvägledningen på de granskade skolorna ser i mångt och mycket ut som den vägledning som beskrivs i början av rapporten i den fiktiva Vanliga skolan. Vägledningen är koncentrerad till gymnasievalet i årskurs 9 och genomförs inte som en integrerad del i det övriga skolarbetet. Men vad innebär det för eleverna? Vad får elever i den Ovanliga skolan som de inte får i den Vanliga skolan?

Genom hela utbildningen behöver eleverna få möjlighet att utveckla sin förmåga att väga samman olika faktorer som har betydelse för deras studie- och yrkesval så att de lär sig att hantera återkommande val på egen hand. En viktig skillnad mellan de två fiktiva skolorna är att eleverna i den Ovanliga skolan under hela sin skoltid har fått möjlighet att fundera över sig själva i relation till ett framtida arbetsliv. Det innebär att skolan underlättat för dem att skapa sig föreställningar om möjliga livsvägar. När gymnasievalet närmar sig är eleverna i den Ovanliga skolan bättre rustade att väga samman kunskaper och erfarenheter som de fått genom utbildningen vilket även kan underlätta för dem att värdera sina egna möjligheter och begränsningar.

När eleverna, som i den fiktiva Vanliga skolan och i många andra "vanliga skolor" inte ges möjlighet att utveckla förmågor som självkännedom och kritiskt tänkande i relation till framtida studie- och yrkesval kan det bli svårare för dem att göra individuella och välgrundade val. Elever som är osäkra i valsituationen kan löpa högre risk att påverkas av sin omgivning eller att falla tillbaka på det som känns välbekant för dem. De insatser som görs i årskurs 9 i samband med gymnasievalet räcker inte till för att möta elevernas behov av vägledning och eleverna hänvisas till sina egna nätverk. Elevernas nätverk är en spegling av den sociala miljö de befinner sig i. I flera studier framkommer att föräldrarna spelar en viktig roll i elevernas gymnasieval.⁴⁷ Detta blir tydligt även i Skolinspektionens granskning. Det behöver inte vara ett problem i sig att elever påverkas av de människor de har omkring sig, men skolan behöver arbeta för att vidga elevernas perspektiv så att elever inte begränsas på grund av okunskap. Skolan missar ofta möjligheten att bidra till att motverka att sociala mönster reproduceras i elevernas gymnasieval.

I rapportens inledning konstaterar vi att den ökade valfriheten medför en risk för att resurssvaga elever inte kommer att kunna välja på samma villkor som resursstarka. Det är elever som har goda skolresultat som har möjlighet att utnyttja valfriheten i skolsystemet fullt ut. Denna elevgrupp kommer oftare från hem med studietradition. En välfungerande studie- och yrkesvägledning kan inte på egen hand bryta sådana mönster.

**"Självkännedom
är viktigt för studie-
och yrkesval."**

Det är ett uppdrag för all verksamhet i skolan. Men skolans studie- och yrkesvägledning kan rusta eleverna för att hantera de valmöjligheter de ställs inför. Ungdomar som saknar studietradition i familjen missgynnas eftersom de oftare saknar en nära kommunikationspartner att diskutera möjliga alternativ med. Forskning som rör elevers upplevelser av studie- och yrkesvägledning och den ökade valfriheten i skolan visar att de många valen i skolsystemet gynnar elever som har ett eget nätverk där de kan diskutera sina framtida studie- och yrkesval.⁴⁸ Föräldrar med högskoleutbildning kan ofta utnyttja sina egna utbildningsbakgrunder och erfarenheter för att lotsa barnen genom utbildningssystemet med hjälp av sina sociala kontaktnät.

47 Ljung 2000; Lovén 2000; Dresch & Lovén 2003

48 Se till exempel forskningsprojektet Individ, vägar, valen. Karriärval och vägledning i socialt, mångkulturellt och könsperspektiv, www.edusci.umu.se.

Samtidigt som kraven på att kunna fatta beslut tidigt ökat beskrivs ungdomar i dag ofta som tafatta och "curlade". I studier som behandlar elevers upplevelser av studie- och yrkesvägledning framkommer en bild av att elever i årskurs 9 är mer omogna än tidigare generationers sextonåringar. Det här beskrivs av flera forskare som en "inlärld hjälplöshet" hos eleverna som orsakats av ett alltför starkt omhändertagande under skollåren.⁴⁹ Det finns med andra ord ett glapp mellan det som förväntas av eleverna i årskurs 9 och det som skolan och föräldrarna förbereder dem för.

Om den ökade valfriheten ska innebära ökade möjligheter för alla elever behöver skolorna arbeta aktivt för att motverka begränsningar utifrån elevers sociala bakgrund. Elever bidrar i hög grad själva till att upprätthålla och återskapa sociala mönster och hierarkier. Deras självbild formas i samspel med deras omgivning och att välja gymnasieutbildning är ett val med tydlig koppling till den egna identiteten. Att elevers gymnasieval bygger på kunskaper och breda erfarenheter kan i sig bidra till att bryta begränsande strukturer. Det är skolans uppgift att undanröja hinder som eleverna kan möta utifrån faktorer som kön, social och kulturell bakgrund. Faktorer som har visat sig påverka och begränsa elevers val. Det finns ett flertal pedagogiska och sociologiska studier som betonar elevernas sociala bakgrund, elevernas kön och elevernas etnicitet som starka styrningsmekanismer vid gymnasievalet.⁵⁰

De skolor som ingår i granskningen upplever ofta själva att de arbetar aktivt framförallt för att motverka begränsningar baserade på elevernas köns- tillhörighet. Kulturell bakgrund uppmärksammas kopplat till elevers etnicitet och inte till deras sociala bakgrund. Det här är intressant mot bakgrund av att elevers sociala tillhörighet påverkar gymnasieval och studieresultat mer än övriga faktorer.⁵¹ Social bakgrund styr även i hög grad i vilken utsträckning elever begränsas av kön eller utländsk bakgrund.

Föräldrars utbildningsbakgrund är alltså den faktor som har störst betydelse för elevers gymnasieval.⁵² Ungdomar med högutbildade föräldrar tenderar att välja utbildningar som leder till fortsatta studier och får oftare höga betyg i jämförelse med andra sociala grupper. Elever med lägre socioekonomisk bakgrund väljer hellre yrkesinriktade gymnasieprogram.⁵³

"... behöver motverka begränsningar utifrån social bakgrund."

Flera studier visar att elever med utländsk bakgrund många gånger har ett sämre utgångsläge inför gymnasievalet. Elever med utländsk bakgrund lämnar också oftare grundskolan med ofullständiga betyg och är överrepresenterade bland dem som inte blir behöriga till gymnasieskolans nationella program. Elevernas sociala tillhörighet har dock större betydelse för deras studieval än föräldrarnas ursprungsland och orsakerna till att gruppen "elever med utländsk bakgrund" utmärker sig är ofta relaterade till socioekonomiska bakgrundsfaktorer, som föräldrars utbildningsnivå, arbetsmarknadsanknytning och inkomstnivå.⁵⁴ Elever med utländsk bakgrund har som grupp ett sämre utgångsläge inför gymnasievalet eftersom en större andel har föräldrar med låg utbildning.⁵⁵ Även skillnaderna i gymnasieval utifrån kön varierar i olika sociala grupper. De största skillnaderna finns hos elever med lågutbildade föräldrar. Ju högre upp i den sociala

49 Dresch & Lovén 2003, Lovén 2000

50 Skolverket 2012; Broady & Börjesson 2008; Korsén & Källström 2005; Lidegran 2009; Lund 2008; Lundqvist

51 2005; Palme 2008; Sandell 2007.

52 Skolverket 2012

53 Skolverket 2012

54 Skolverket 2004a(SOU 2006:40) Skolverket 2012

55 Skolverket 2004b

hierarkin eleverna befinner sig desto mer närmar sig flickor och pojkar varandra i sina utbildningsval.⁵⁶

En slutsats av den här granskningen, liksom av den forskning som finns på området, är att studie- och yrkesvägledning har betydelse för elevernas möjligheter att fatta välinformerade val i framtiden. Skolor och huvudmän behöver se studie- och yrkesvägledningen i ett längre perspektiv, där vägledningen i grundskolan kan få konsekvenser längre fram och vara av betydelse för ungdomars karriärer och livsval. Studie- och yrkesvägledningen måste utformas i relation till den lokala kontext eleverna befinner sig i. Det står skolor och huvudmän fritt att lägga upp verksamheten som de vill, förutsatt att studie- och yrkesvägledningen når de nationella målen. En mängd olika variabler borde ligga till grund för hur rektorer och huvudmän utformar vägledningen på sina skolor så att den ska passa eleverna.

Att tänka på i arbetet med studie- och yrkesvägledning

Hela skolans ansvar

För att studie- och yrkesvägledningen ska utvecklas så att den motsvarar författningarnas krav krävs att alla parter som pekas ut i läroplanen också tar ansvar för vägledningen. Skolans huvudman, rektor, lärare och studie- och yrkesvägledare delar ansvaret för att tillgodose elevernas behov av vägledning inför val av framtida utbildningar och yrken.

- Se till att alla som arbetar på skolan känner till sitt ansvar i arbetet med att uppnå målen med skolans studie- och yrkesvägledning och att lärarna är införstådda med hur studie- och yrkesvägledningen kan integreras i deras ämne.
- Använd studie- och yrkesvägledarens kompetens för att sprida kunskap, initiera verksamhet och stödja övriga personalgrupper.
- Se till att huvudman, rektor, lärare och studie- och yrkesvägledare har kunskap om de bestämmelser som finns för studie- och yrkesvägledning i skollagen och läroplanen.

Planering och uppföljning

Kvaliteten i en verksamhet kan inte utvecklas om ingen på förhand definierat vad som är ett gott resultat. Utan mål går det inte att gå tillbaka och jämföra resultatet med det som man önskade att arbetet skulle leda till.

- Se till att de mål som finns för studie- och yrkesvägledningen utgår från bestämmelserna i skollagen och läroplanen. Bryt eventuellt ner övergripande mål i konkreta delmål som går att följa upp i efterhand.
- Tydliggör syftet med aktiviteter som prao och arbetsplatsbesök så att det är tydligt för både elever och lärare vad dessa inslag ska ge.
- Följ upp och utvärdera arbetet i relation till målen i skollagen och läroplanen och använd resultaten från dessa för att förbättra verksamheten.

⁵⁶ Skolverket 2006

Vidga elevernas perspektiv

Skolans mål för verksamheten måste alltid utgå från och utvärderas i relation till elevernas behov. Detta gäller både den snäva och den vida vägledningen.

- Kartlägg elevernas behov utifrån vilka kunskaper och resurser eleverna har och vilka kunskaper och resurser de behöver tillföras för att hantera frågor som rör val av framtida studier och yrken. Utgå från att varje elev ska få det personliga stöd som han eller hon är i behov av. För den vida vägledningen kan en behovsanpassning till exempel innebära att man har en plan för elevernas arbetslivsorientering. Vilka yrken känner de till sedan tidigare? Vad vet de och vad vet de inte om dessa yrken? Vilka yrken kommer eleverna inte i kontakt med? Vad är eleverna själva intresserade av att lära sig mer om?
- Sätt upp konkreta mål för arbetet med att motverka att elevernas val styrs av deras kön, eller deras sociala och kulturella bakgrund och se till att personalen har kunskap om hur de kan arbeta för att motverka begränsningar i elevernas studie- och yrkesval.
- Gör sammanställningar av tidigare elevers gymnasieval. Vad visar de? Finns det till exempel skillnader mellan pojkars och flickors val? Avbryter många elever sina gymnasiestudier? Hur speglar sådana faktorer kvaliteten i vägledningen på grundskolan?

Kontinuerlig vägledning

För att kunna göra väl underbyggda val av framtida studie- och yrkesvägar och för att möta kraven på flexibilitet i arbetslivet och i livet behöver eleverna tillägna sig kunskaper om utbildningssystemet och arbetslivet och utveckla förmågor som de kan behöva för att väga samman olika alternativ. Ett sådant arbete tar tid och för eleverna är det en process att tillägna sig den kompetens som krävs för att möta de krav som ställs på dem.

- Samordna insatser med koppling till skolans studie- och yrkesvägledning så att vägledningen framstår som en helhet för elever och personal.
- Arbeta för att tidigt främja elevernas beredskap inför yrkeslivet och integrera studie- och yrkesvägledningen kontinuerligt i utbildningen.
- Se till att eleverna får stöd och information inför olika val som kan ha betydelse för vidare studier genom hela grundskolan.

4 | Syfte och frågeställningar

Bakgrund

Dagens ungdomar ställs inför stora valmöjligheter och kommer genom hela livet att behöva göra val kopplade till yrkesliv och studier. Förändringar i gymnasieskolan innebär att elevernas val till gymnasiet är mer komplexa och får mer långsiktiga konsekvenser än tidigare.

En väl fungerande studie- och yrkesvägledning skapar en betydelsefull grund för elevens möjligheter att fatta välgrundade beslut för framtiden. Tidigare utredningar och forskning visar dock att studie- och yrkesvägledningen ofta är en lågt prioriterad verksamhet i skolan som ofta begränsas till enskilda satsningar inför gymnasievalet. Studie- och yrkesvägledningen är dessutom sällan en process som löper genom hela elevernas utbildning och inte heller en verksamhet där all personal på skolan samverkar så som läroplanen föreskriver. Vägledningen ser inte heller ut att bryta socialt reproducerande mönster i elevernas val till gymnasieskolan trots att skolan, enligt läroplanen, ska bidra till att elevens studie- och yrkesval inte begränsas av kön eller social och kulturell bakgrund.

Syfte

Kvalitetsgranskningens syfte är att undersöka om elever på de granskade skolorna får den studie- och yrkesvägledning som de har rätt till enligt skollag och läroplan.

Därmed syftar granskningen till att utreda om vägledningen ges såväl kontinuerligt integrerat i undervisningen som riktat inför gymnasievalet samt om vägledningen håller god kvalitet. Projektet undersöker också om de granskade skolorna ger en vägledning som inte begränsar elevers studie- och yrkesval på grund av kön, social eller kulturell bakgrund.

Ett övergripande syfte är att åstadkomma förbättringar av vägledningsverksamheten på de granskade skolorna och i förlängningen, genom att sprida granskningens resultat, i grundskolan generellt.

Frågeställningar

Granskningen undersöker om eleverna har tillgång till en vägledning av god kvalitet och bedömningarna görs i relation till det ansvar som rektor och huvudman har för att studie- och yrkesvägledningen utformas så att den når de nationella målen.

Följande tre huvudfrågeställningar ligger till grund för att kunna svara på den övergripande frågeställningen om elever i grundskolan får den studie- och yrkesvägledning som de har rätt till enligt skollag och läroplan:⁵⁷

- Ges alla elever tillgång till kontinuerlig vägledning av sådan kvalitet att eleverna kan göra medvetna och väl underbyggda val av fortsatt utbildning och yrkesinriktning?

Genom vägledning, information och undervisning kan skolan bidra till att vidga elevens perspektiv för att kunna upptäcka andra yrkesområden och utbildningar än de som de redan känner till genom sin bakgrund. Frågan syftar till att belysa om alla elever har tillgång till vägledning av sådan kvalitet att deras studie- och yrkesval inte begränsas av kön, social och kulturell bakgrund eller av eventuella funktionsnedsättningar.

Får eleverna tillräcklig information om arbetsmarknad och utbildningar för att inte begränsas i sina val? På vilket sätt har skolan bidragit till att vidga elevernas perspektiv vad gäller utbildningar, branscher och yrken? Förstår eleverna konsekvenserna av sina val?

- Ger rektorn riktlinjer och förutsättningar för vägledningen så att den blir hela skolans ansvar?

Denna fråga syftar till att undersöka om rektorn ger riktlinjer och förutsättningar för vägledningen så att det blir en tydlig ansvarsfördelning för en verksamhet som hela skolan arbetar med.

Använder rektorn studie- och yrkesvägledarens kompetens för att sprida kunskap, initiera verksamhet och stödja övriga personalgrupper? Genomförs vägledningsverksamheten som en process på skolan, där frågor om vidare studier och arbetsliv är integrerade i undervisningen över tid?

- Tar huvudmannen ansvar för att skolornas studie- och yrkesvägledning fungerar på ett tillfredsställande sätt?

Frågan syftar till att belysa i vilken utsträckning vägledningsverksamheten är en prioriterad fråga på huvudmannanivå och hur styrningen fungerar.

Har huvudmännen system och rutiner för planering, resursfördelning, uppföljning och utvärdering av verksamheten för att kunna säkra och utveckla personalens kompetens samt förbättra vägledningens kvalitet?

57 Se bilaga Bedömningspunkter och kriterier

5 | Metod och genomförande

Skolinspektionen har granskat skolornas studie- och yrkesvägledning i relation till det ansvar som rektor och huvudman har för att utforma verksamheten så att den har förutsättningar att nå de nationella målen.⁵⁸

I granskningen ingår totalt 21 huvudmän och 34 skolor i hela landet.⁵⁹ På varje skola har Skolinspektionen intervjuat rektor, studie- och yrkesvägledare, lärare, elever i årskurs 9 samt en representant för skolans huvudman. Inför granskningen har inspektörerna tagit del av dokument med relevans för skolans studie- och yrkesvägledning och genomfört en enkätundersökning bland elever i årskurserna 9 och 4, 6 eller 7. Dokumentstudier, enkätsvar och intervjuer har vägts samman i analysen och bedömningen av studie- och yrkesvägledningen på varje enskild skola.

Efter besöken har var och en av de granskade skolorna fått ett beslut och en verksamhetsrapport. I rapporten ges en beskrivning av granskningens resultat och i beslutet anges vilka utvecklingsområden som skolorna behöver arbeta med för att höja kvaliteten i studie och yrkesvägledningen.

I inledningen på den här rapporten framgår att 10 680 elever berörs direkt av granskningens resultat. 2 165 av dessa elever gick, vid tiden för granskningen, i årskurs 9. Bland de eleverna har ungefär 410 intervjuats av Skolinspektionen. 1 333 elever i årskurs 9 och 962 elever i årskurs 4, 6 eller 7 har svarat på Skolinspektionens enkät.

Urval

Granskningen omfattar 34 skolor, varav åtta är fristående. Granskningen har ett fokus på årskurserna 7–9, men urvalet omfattar även skolor med lägre årskurser för att belysa frågor som har att göra med vägledningens fortlöpande och integrerade karaktär. Urvalet av vilka skolor som ska omfat-

58 Se avsnitt Syfte och frågeställningar samt bilaga Bedömningspunkter och kriterier

59 Se bilaga Granskade skolor förteckning över de skolor som granskningen omfattar

tas av Skolinspektionens kvalitetsgranskningar ska normalt sett vara slumpmässigt. Det är utgångspunkten även här. Urvalet har dock tagit hänsyn till geografisk spridning så att skolor i olika typer av kommuner blir företrädade. Flera skolor i urvalet har samma huvudman. Det ger möjlighet till jämförelser i Skolinspektionens övergripande analys och ökar även sannolikheten för att granskningen leder till förbättringar i studie- och yrkesvägledningen även på andra skolor med samma huvudman.

Dokumentstudier

Inför granskningsbesöken har Skolinspektionen tagit del av planeringsdokument från både skolor och huvudmän. Inkomna dokument har varit en del i analysen inför skolbesöken och gett inspektörerna en inblick i skolans organisation och arbete med studie- och yrkesvägledning. Underlaget utgör även en del i den empiri som varje skolbeslut och verksamhetsrapport grundar sig på. Projektledningen har sammanställt dokumenten från samtliga skolor och huvudmän på övergripande nivå. Denna sammanställning utgör en del i underlaget till denna kvalitetsgranskningsrapport. Skolinspektionen har begärt dokumentation av skolans kvalitetsarbete, en tjänstebeskrivning för studie- och yrkesvägledaren, planering av undervisningen i samhällskunskap, informationsmaterial som skolan använder för att informera elever och föräldrar inför gymnasievalet samt övriga planeringsdokument från skolan och huvudmannen som visar hur skolan arbetar med studie- och yrkesvägledning.

Intervjuer

Vid skolbesöken har Skolinspektionen genomfört intervjuer i grupp och enskilt. Elever och lärare har intervjuats i grupp medan huvudman, rektor och studie- och yrkesvägledare i de flesta fall har intervjuats enskilt.

Inspektörerna har använt intervjuguider som projektledningen har tagit fram, anpassade till de olika intervjugrupperna. Dessa intervjuer har varit kvalitativa, i betydelsen öppna och halvstrukturerade till sin karaktär. Den kvalitativa intervjumetoden har använts i syfte att förstå intervjupersonens perspektiv och utgångspunkter i arbetsprocessen med studie- och yrkesvägledningen. Med öppna intervjuer har inspektörerna kunnat fånga bakomliggande attityder så som rektors och lärares syn på vägledningens betydelse i relation till bland annat kön, social och kulturell bakgrund. Granskningens frågeställningar fokuserar i första hand på de strukturer som finns på skolan och utgår från de krav som ställs i skollag och läroplan. Med kvalitativa intervjuer har granskningen även kommit åt underliggande attityder hos elever, rektorer, lärare och studie- och yrkesvägledare som kan ha betydelse för verksamhetens möjligheter att nå de nationella målen.

Intervju med rektor och representant för huvudmannen utgör, tillsammans med inkomna planeringsdokument, ett viktigt underlag för att förstå de strukturer och förutsättningar som finns för verksamheten och ger svar på hur prioriterad vägledningen är på skolan och av huvudmannen.

Intervju med studie- och yrkesvägledare ger underlag för att hur vägledningen bedrivs och hur den läggs upp och anpassas till elevernas behov.

Elever i årskurs 9 har intervjuats medan elever ur lägre årskurser bidrar med sina erfarenheter genom enkätsvar. Elevintervjuerna har bidragit till en bild av hur verksamheten anpassas till elevernas behov. I syfte att komma åt mer kvalitativa aspekter av de frågor som granskningen ska besvara har även öppna frågor om elevernas tankar och förhoppningar om framtiden och

vad de själva upplever påverkar deras val ingått. Sådana frågor har varit relevanta för att besvara granskningens frågeställning om eleverna får tillräcklig vägledning för att göra aktiva studie- och yrkesval utifrån egna intressen och förmågor. Då granskningen berör frågor som kan upplevas som personliga och känsliga, nära kopplade till elevernas identitet och självbild, har eleverna intervjuats i mindre grupper (2-4 elever) och själva fått välja vilka andra elever de vill intervjuas tillsammans med.

Lärare i flera ämnen och från flera årskurser på skolan har intervjuats i grupp. Varje grupp har bestått av cirka sex personer, varav minst en undervisar elever från årskurs 4 och minst en lärare undervisar i ämnet samhällskunskap. Lärarintervjuerna har varit en viktig del i att förstå om studie- och yrkesvägledningen är ett ansvar som delas av alla på skolan.

Elevenkäter

Elever i årskurs 9 och 4 på de granskade skolorna har genomfört en webbenkät inför Skolinspektionens besök.⁶⁰ Enkäterna har använts som en del i den analys som föregått skolbesöket och utgör ett komplement för att få svar på granskningens centrala frågeställningar och ett jämförelsematerial till det underlag som samlas in vid intervjuerna på skolan. De enkäter som riktar sig till elever i årskurs 4 har haft som syfte att undersöka om vägledningen ges kontinuerligt under hela skolgången. Enkätsvaren från årskurs 9 utgör ett komplement och jämförelsematerial till det underlag som samlas in vid intervjuerna på skolan. Enkäterna har utformats och anpassats efter den årskurs de riktar sig till. I båda enkäterna finns utrymme för fritextsvar i anslutning till flera av frågorna.

De skolor som ingår i granskningen har besökts under perioden 10 oktober 2012 till 10 april 2013. Eleverna väljer till gymnasiet i mitten av februari, vilket innebär att Skolinspektionens granskning pågått både innan, under och efter valperioden. Enkäten genomfördes därför i två omgångar. Elever från ungefär hälften av de granskade skolorna svarade på enkäten under höstterminen medan den andra hälften svarade under vårterminen. På så vis har eleverna fångats upp under processen, vilket varit värdefullt både i utredningen av verksamheten på de enskilda skolorna och i den övergripande analysen.

Enkäten har sammanställts på övergripande nivå och analyserats såväl sammantaget som uppdelat i omgång 1 och omgång 2. Elevernas enkät svar har även analyserats uppdelat efter elevers kön och årskurs. Enkäten har riktat sig till samtliga elever i de berörda årskurserna på skolan men svarsfrekvensen har ibland varit låg. Totalt har 1 333 elever i årskurs 9 svarat på enkäten och 962 elever i årskurs 4, 6 eller 7.⁶¹

Återkoppling till skolan

Efter besöken har var och en av de granskade skolorna fått ett beslut och en verksamhetsrapport. I rapporten ges en beskrivning av granskningens resultat och i beslutet anges vilka områden som skolorna behöver utveckla för att höja kvaliteten i studie- och yrkesvägledningen.

⁶⁰ I skolor som inte har årskurs 4 har istället elever i årskurs 6 eller 7 svarat på enkäten

⁶¹ Det sammantagna antalet elever i årskurs 9 på samtliga granskade skolor var vid granskningstillfället 2165 vilket innebär att 62 procent av eleverna har svarat på Skolinspektionens enkät. Bland de yngre eleverna är svarsfrekvensen 67 procent, av dessa gick 75 procent i årskurs 4, 18 procent i årskurs 6 och 9 procent i årskurs 7.

Efter varje skolbesök har inspektörerna genomfört ett återkopplande samtal med rektorn. I vissa fall har inspektörerna ställt kompletterande frågor och rektorn har fått tillfälle att förklara och förtydliga det som varit oklart. Vid samtalet har inspektörerna redogjort muntligt för sina intryck från granskningen. Personalen på de granskade skolorna har sedan, via rektorn, fått tillfälle att sakgranska ett utkast av verksamhetsrapporten innan Skolinspektionen fattat ett slutgiltigt beslut.

Övriga förutsättningar

Totalt har nio inspektörer deltagit i kvalitetsgranskningen av studie- och yrkesvägledning i grundskolan. Inför granskningen har projektledningen utformat gemensamma bedömningskriterier och mallar för analys som inspektörerna använt vid bedömning av verksamheterna. Då granskningen har omfattat bedömningar av kvalitativ karaktär har projektets ansvariga kontinuerligt arbetat för att säkerställa att alla som arbetar i granskningen har en samsyn på uppdraget och de kvalitetskriterier som granskningen grundar sig på. Samtliga inspektörer har utgått från samma underlag och kriterier för att bedöma verksamheten på de granskade skolorna och projektledningen har regelbundet ordnat bedömningsmöten och uppmuntrat till bedömningsdiskussioner och jämförelser. Projektledningen har även läst och kommenterat samtliga verksamhetsrapporter och beslut innan publicering för att likvärdigheten i bedömningarna ska bli så stor som möjligt.

6 | Referenser

Broady, D. & Börjesson, M. (2008):	"En social karta över gymnasieskolan", Individ – samhälle – lärande. Vetenskapsrådets rapportserie, 2:2008, Stockholm: Vetenskapsrådet
Dansk Clearinghouse for Uddannelsesforskning. (2011):	Viden om vejledning.
Dresch, J. & Lovén, A. (2003).	Vägledning i förändring – om omvärldsförändringar och dess betydelse för vägledning. Malmö högskola
Hedlin – (2010)	Lilla genushäftet 2.0 Om genus och skolans jämställdhetsmål Rapport från institutionen för pedagogik, psykologi och idrottsvetenskap Linnéuniversitetet
Hertzberg, F. (2008).	Formaliserade möten, tidigare lagda val. Reflektioner kring gymnasieutredningens syn på övergång från skola till arbetsmarknad. Utbildning & demokrati 17:1, 53–74
Korsén, P-Å. & Källström, L. (2005):	Gymnasievalet. En studie av vilka faktorer som påverkar valet till gymnasiet i Botkyrka kommun, Examensarbete, Stockholm: Lärarhögskolan i Stockholm, Institutionen för samhälle, kultur och lärande
Ljung, M. (2000):	Utbildning i broschyrspåskens värld, SOU 2000:47, Stockholm: Fritzes Offentliga Publikationer
Lidegran, I. (2009):	Utbildningskapital: om hur det alstras, fördelas och förmedlas, Acta Universitatis Upsalienensis, Studier i utbildnings- och kultursociologi no 3, Uppsala: Uppsala universitet
Lindblad Michael (2011)	Studie- och yrkesvägledning som kunskapsområde En nordisk jämförelse, Institutionen för tillämpad utbildningsvetenskap, Umeå Universitet
Lovén, Anders (2000):	Kvalet inför valet: om elevers förväntningar och möten med vägledare i grundskolan. Lund: Lunds universitet
Lund, S. (2008):	"Choice paths in the Swedish upper secondary education: a critical discourse analysis of recent reforms". i Journal of Education policy, vol. 23 (2008), no. 6, s. 633-648.
Lundqvist, C. (2005):	Karriärvägar för ungdomar med utländsk bakgrund, Bilaga till Rapport Integration 2005, Norrköping: Integrationsverket
Lärarnas riksförbund (2013)	Effekter av vägledning
Palme, M. (2008):	Det kulturella kapitalet: studier av symboliska tillgångar i det svenska utbildningssystemet 1988–2008. Studier i utbildnings- och kultursociologi no 1, Uppsala: Uppsala universitet Stockholm Lärarnas Riksförbund
Sandell, A. (2007).	Utbildningssegregation och självsortering. Om gymnasieval, genus och lokala praktiker. Malmö högskola

Skolinspektionen (2010)	Rektors ledarskap — En granskning av hur rektor leder skolans arbete mot ökad måluppfyllelse. Skolinspektionens rapport 2010:15 Diarie-nummer 40-2010:71
Skolverket (2004a).	Ungdomars utbildnings- och yrkesval – i egna och andras ögon. Västerås: Fritzes
Skolverket (2004b):	Elever med utländsk bakgrund, Stockholm: Skolverket
Skolverket (2005).	Utvärdering av vägledning inom det offentliga skolväsendet
Skolverket (2006):	Könsskillnader i måluppfyllelse och utbildningsval, Stockholm: Skolverket
Skolverket (2007).	Kvalitetsgranskning av studie- och yrkesorientering inom grundskolan
Skolverket (2008).	Kvalitet i studie- och yrkesvägledning – hela skolans ansvar. Västerås: Liber distribution
Skolverket (2009).	Allmänna råd och kommentarer om studie- och yrkesorientering
Skolverket (2010).	Skolverkets lägesbedömning 2010. Del 2 – Bedömningar och slutsatser. Förskoleverksamhet, skolbarnsomsorg, skola och vuxenutbildning. Stockholm: Fritzes
Skolverket (2012)	Ungdomars uppfattningar om gymnasievalet
Skolverket 2014	Allmänna råd med kommentarer om arbete med studie- och yrkesvägledning
SOU (2001:46).	Karriärvägledning.se.nu. Sammanfattning och goda exempel. Utbildningsdepartementet
SOU (2006:102).	Samverkan för ungas etablering på arbetsmarknaden. Utbildningsdepartementet
SOU 2006:40	Utbildningens dilemma, Rapport av Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering, Stockholm: Fritzes Offentliga Publikationer
Sveriges Kommuner och Landsting (2013).	Framtidsval och arbetsliv – exempel från kommuners studie- och yrkesvägledning

7 | Bilagor

1. Bedömningspunkter och kriterier
2. Ord- och begreppslista
3. Förteckning över granskade skolor
4. Förteckning över referenspersoner
5. Litteratur

Ges alla elever tillgång till kontinuerlig vägledning av sådan kvalitet att eleverna kan göra medvetna och väl underbyggda val av fortsatt utbildning och yrkesinriktning?

Förändrade behörighetsregler till gymnasieskolan innebär att elevernas val är mer komplexa och får mer långsiktiga konsekvenser än tidigare. Eleverna behöver i tid sätta sig in i de många studievägarna i gymnasieskolan som kan vara svåra att överblicka. God och välgrundad information inför gymnasievalet är viktigt för att eleverna ska kunna göra väl underbyggda val och förstå konsekvenserna av dessa. Eleven ska kunna lita på att studie- och yrkesvägledningen inte styrs av olika särintressen t.ex. när en viss föreslagen utbildning har en organisatorisk koppling till den skola som eleven går i eller till företag och organisationer som skolan samarbetar med. Snabb utveckling på arbetsmarknaden gör att det är svårt att förutse villkoren i arbetslivet och skaffa sig kunskaper om alla yrken. Detta ställer krav på att skolan utvecklar elevernas förmåga att fatta beslut om framtida studie- och yrkesval. En god vägledning stödjer eleven i att utforska, identifiera och formulera sina intressen och möjligheter och därigenom komma fram till individuella val beträffande studie- och yrkesvägar. För att eleverna ska ges möjlighet att träna förmågor som att kunna välja och se konsekvenserna av sina val, utveckla självkännet och ta eget ansvar och att kunna söka och sortera information är det viktigt att studie- och yrkesvägledningen är en verksamhet som löper genom elevernas skolor från tidig ålder. Genom vägledning, information och undervisning har även skolan möjlighet att bidra till att vidga elevens perspektiv och bidra till att de upptäcker andra yrkesområden än de som de redan känner till genom sin bakgrund.

Eleverna har tillgång till en kontinuerlig vägledning och en vägledning inför val av fortsatt utbildning och yrkesinriktning.

Inom detta område granskas följande:

- Utbildningen i grundskolan utformas så att den förbereder eleverna för aktiva livsval och ligger till grund för fortsatt utbildning (*10 kap. 2 § skollagen*).
- Eleverna har tillgång till personal med sådan kompetens att deras behov av vägledning inför val av framtida utbildnings- och yrkesverksamhet kan tillgodoses (*2 kap. 29 § skollagen*).
- Skolan bidrar med underlag för varje elevs val av fortsatt utbildning och medverkar till att utveckla kontakter med mottagande skolor samt med organisationer, företag och andra som kan berika skolans verksamhet och förankra den i det omgivande samhället (*Lgr 11 avsnitt 2.6*).
- Studie- och yrkesvägledaren informerar och vägleder eleverna inför den fortsatta utbildningen och yrkesinriktningen (*Lgr 11 avsnitt 2.6*).

Indikatorer

- Skolan har tillgång till studie- och yrkesvägledare eller motsvarande som tillgodoser elevernas behov av vägledning.
- Studie och yrkesvägledningen utgår från, och anpassas efter varje elevs behov.
- Skolan främjar tidigt elevernas beredskap inför yrkeslivet och studie- och yrkesvägledningen integreras kontinuerligt i utbildningen.

- Eleverna får under sin skolgång stöd att komma fram till individuella och välgrundade studieval.
- Eleverna får stöd och information inför olika val i grundskolan (språkval i årskurs 6 och val till gymnasieskolan) som kan ha betydelse för vidare studier.
- Eleverna får erfarenheter av arbetslivet.
- Skolan har en tydlig struktur för kunskaps- och erfarenhetsutbyte med gymnasieskolan.
- Varje elev får information om de kurser och utbildningar som finns inom gymnasieskolan.
- Eleverna får tillräckliga kunskaper om och inblick i de gymnasieskolor de kan söka till.
- Informationsinsatserna inför gymnasievalet når alla elever. (till exempel finns information på andra språk än svenska för föräldrar som behöver det.)
- Den information som skolan ger inför gymnasievalet är opartisk i fråga om information om utbildningar och utbildningsanordnare.
- Studie- och yrkesvägledaren ger eleverna möjlighet att ringa in intresseområden och diskutera framtida studie- och yrkesval.
- Eleverna får tillräcklig information för att kunna förstå konsekvenserna av sina studieval. Till exempel vad det innebär att välja ett yrkesförberedande eller ett högskoleförberedande program.
- Eleverna känner sig väl förberedda inför övergången till gymnasiet.

Skolan bidrar till att vidga elevernas perspektiv vad gäller utbildningar, branscher och yrken.

- Skolan bidrar till att eleverna kan granska olika valmöjligheter och ta ställning till frågor som rör den egna framtiden (*Lgr 11 avsnitt 2.6*).
- Skolan ger eleverna inblick i närsamhället och dess arbetsliv och kännedom om möjligheter till fortsatt utbildning i Sverige och i andra länder (*Lgr 11 avsnitt 2.6*).
- Skolan bidrar till att elevernas studie- och yrkesval inte begränsas av kön eller av social eller kulturell bakgrund (*Lgr 11 avsnitt 2.6*).
- Studie- och yrkesvägledaren uppmärksammar särskilt möjligheterna för elever med funktionsnedsättning (*Lgr 11 avsnitt 2.6*).

Indikatorer

- Skolans studie- och yrkesvägledning har betydelse för elevernas val av gymnasieutbildning.
- Personalen har kunskap om att kön, social och kulturell bakgrund kan begränsa elevers val.
- Personalen har kunskap om hur de kan arbeta för att motverka att kön, social eller kulturell bakgrund begränsar elevernas val.
- Skolan arbetar efter en plan för att motverka att kön, social eller kulturell bakgrund begränsar elevernas val.
- Studie- och yrkesvägledaren och andra som arbetar på skolan med vägledning är öppna och lyhörda inför elevernas behov och önskemål.
- Det finns en beredskap för att möta elever med funktionsnedsättning.
- Vid information och vägledning till elever med funktionsnedsättning beaktas deras specifika behov bland annat med hänsyn till elevens möjlighet till framtida studier och yrken, utan att elevens val begränsas i onödan.
- Undervisningen bidrar till att utveckla och vidga elevernas kunskaper om arbetslivet.
- Undervisningen ger en allsidig bild av hur arbetslivet fungerar.
- Eleverna får möjlighet att möta yrkesverksamma vuxna och får kunskap om olika uppgifter i arbetslivet, till exempel genom att skolan bjuder in företrädare för arbetslivet, studiebesök, kontakter med yrkesverksamma personer och äldre elever.
- Skolan har väl utvecklade kontakter med närsamhället, företag och arbetsliv.
- Eleverna får kunskaper om omvärlden – globalt och lokalt.
- Eleverna får kunskaper om utbildningar som de kan söka efter gymnasiet i Sverige och utomlands och vad dessa kan leda till.

- Frågor kring elevens vägledningsprocess, elevens tankar och drömmar om framtiden efter grundskolan ingår i utvecklingssamtalet och utvecklingssamtalet bidrar till att öka elevens självkännet för kommande studie- och yrkesval.
- Skolan arbetar medvetet med att eleverna ska utveckla förmågor för att kunna göra väl underbyggda studie- och yrkesval.
- Skolan ger eleverna förutsättningar att arbeta självständigt, lösa problem, ta egna initiativ och att utveckla självkännet för.
- Eleverna får lära sig söka, sortera och kritiskt granska information och blir medvetna om vilket ansvar de har för sina studie- och yrkesval.
- Eleverna utvecklar en val kompetens och får lära sig välja och se konsekvenserna av olika alternativ.

Ger rektorn riktlinjer och förutsättningar för vägledningen så att den blir hela skolans ansvar?

Rektorn har ansvar för skolans resultat och har därmed ett särskilt ansvar för att den studie- och yrkesvägledande verksamheten organiseras så att eleverna får vägledning inför de olika val som skolan erbjuder och inför val av fortsatt utbildning och yrke.

För en ändamålsenlig verksamhet krävs att verksamheten planeras och att planerade satsningar genomförs och följs upp. Här undersöks om rektorn tar ansvar för och skapar förutsättningar för att studie- och yrkesvägledningen genomförs dels som en kontinuerlig och integrerad del av utbildningen som engagerar samtlig personal på skolan, dels genom information och vägledning inför elevernas val av gymnasieutbildning.

Rektorn tar ansvar för att studie- och yrkesvägledningen genomförs som en integrerad del av utbildningen samt genom information och vägledning inför val av fortsatt utbildning och yrkesinriktning.

Inom detta område granskas följande:

- Rektorn ger riktlinjer och förutsättningar för att studie- och yrkesvägledningen blir ett uppdrag för hela skolan, där rektor, lärare, studie- och yrkesvägledare samt skolans övriga personal tillsammans ger eleven goda förutsättningar att kunna göra väl underbyggda studie- och yrkesval (2 kap. 9 § skollagen, Lgr 11 avsnitt 2.8).
- Rektorn tydliggör hur ansvaret för studie- och yrkesvägledningen är fördelat och hur lärare, studie- och yrkesvägledare och övrig personal arbetar med och samarbetar kring studie- och yrkesvägledningen (2 kap. 9-10 §§ skollagen, Lgr 11 avsnitt 2.8).
- Rektorn ser till att samverkan mellan skolan och arbetslivet utvecklas så att eleverna får konkreta erfarenheter av betydelse för deras val av fortsatt utbildning och yrkesinriktning (Lgr 11 avsnitt 2.8).
- Rektorn ser till att personalen får den kompetensutveckling som krävs för att den professionellt ska kunna utföra sina uppgifter inom studie- och yrkesvägledningen (2 kap. 9 § skollagen Lgr 11 avsnitt 2.8).

Indikatorer

- Rektorn ser till att det finns riktlinjer för hur studie- och yrkesvägledningen ska organiseras och genomföras.
- Rektorn arbetar för att lärarna på skolan är delaktiga studie- och yrkesvägledningen.
- Alla som arbetar på skolan känner till sitt ansvar i arbetet med att uppnå målen med skolans studie- och yrkesvägledning.
- Alla lärare är införstådda med hur studie- och yrkesvägledningen kan integreras i deras ämne.
- Frågor om studier och arbetsliv är integrerat i undervisningen i varje ämne.
- Frågor som rör elevens framtid får utrymme i lärarnas planering av undervisningen.
- Rektorn använder studie- och yrkesvägledarens kompetens för att sprida kunskap, initiera verksamhet och stödja övriga personalgrupper.
- Det finns en tydlig ansvarsfördelning mellan de olika personalgrupperna för studie- och yrkesvägledningen.
- Skolan arbetar inte endast med punktinsatser inför gymnasievalet.
- Rektorn ser till att skolan tar emot besök av företrädare för arbetslivet eller samverkar med arbetslivet på annat sätt.
- Rektorn ser till att personalen har kompetens i behörighets- och urvalsregler till gymnasieskolan och vidare studier samt har kunskaper om arbetslivet.
- Rektorn ser till att lärarna är uppdaterade med utvecklingen inom gymnasieskolan för att kunna förbereda eleverna på de krav som ställs där.

Studie- och yrkesvägledningen ingår i skolans systematiska kvalitetsarbete.

Inom detta område granskas följande:

- Rektorn ser till att det finns system och rutiner för planering, uppföljning och utvärdering av målen för studie- och yrkesvägledningen samt för dokumentation av kvalitetsarbetet (4 kap. 4–6 §§ skollagen).
- Rektorn ser till att resultaten från uppföljningar och utvärderingar används till att förbättra kvaliteten på studie- och yrkesvägledningen samt att eventuella brister åtgärdas (4 kap. 4–6 §§ skollagen).

Indikatorer

- Det finns mål för verksamheten där man preciserat vad man vill uppnå. Det är möjligt att kontrollera om dessa mål uppnåtts eller inte.
- Skolan har planer för hur de ska uppnå målen med skolans studie- och yrkesvägledning.
- Vägledningen planeras som en del av skolans verksamhet och skolans insatser utvärderas i förhållande till elevernas behov och efterfrågan.
- Rektorn kan redogöra för resultatet av uppföljningen och utvärderingen samt för beslut om utveckling och eventuella åtgärder med anledning av brister.
- Det finns rutiner för samverkan och planering av frågor som rör studie- och yrkesvägledning.
- Det systematiska kvalitetsarbetet avseende studie- och yrkesvägledningen finns dokumenterat.

Tar huvudmannen ansvar för att skolornas studie- och yrkesvägledning fungerar på ett tillfredsställande sätt?

Huvudmannen ansvarar för att utbildningen genomförs i enlighet med bestämmelserna i skollagen och läroplanen. Här undersöks om huvudmannen har insikt om målen för studie- och

yrkesvägledningen och tar ansvar för att den genomförs i enlighet med målen. Indirekt belyser punkten hur huvudmannen prioriterar och ger förutsättningar för studie- och yrkesvägledningen.

Huvudmannen har god kännedom om målen för studie- och yrkesvägledningen och tar ansvar för att den genomförs i enlighet med målen

- Huvudmannen ger skolorna förutsättningar att genomföra utbildningen i grundskolan så att den förbereder eleverna för aktiva livsval samt så att varje elev kan granska och ta ställning till frågor som rör den egna framtiden, har inblick i arbetslivet samt har kännedom om möjligheter till fortsatt utbildning i Sverige och i andra länder. (2 kap. 8§ och 10 kap. 2 § skollagen samt Lgr 11 avsnitt 2.6).
- Huvudmannen tar ansvar för att skolorna har tillgång till personal med sådan kompetens som krävs för att få arbeta med studie- och yrkesvägledning (2 kap. 8, 29 §§ skollagen).
- Huvudmannen tar ansvar för att den som anställs utan tidsbegränsning för studie- och yrkesvägledning har utbildning för sådan verksamhet. (2kap. 30§ skollagen).

Indikatorer

- Huvudmannen kan redogöra för hur studie- och yrkesvägledningen är organiserad på skolan/skolorna.
- Huvudmannen kan redogöra för hur skolans/skolornas behov av vägledningskompetens tillgodoses och hur det sker med hänsyn till bland annat social och kulturell bakgrund samt med hänsyn till funktionsnedsättning hos elever.
- Rektorerna samt studie- och yrkesvägledarna kan redogöra för hur huvudmannen tar ansvar för att skolans studie och yrkesvägledning fungerar på ett tillfredställande sätt.
- Huvudmannen samordnar rektorernas arbete med studie- och yrkesvägledning inom kommunen eller ser till att de på annat sätt får erfarenhetsutbyte.
- Huvudmannen ger rektorer, lärare och studie- och yrkesvägledare kompetensutveckling för att kunna utföra sina uppdrag.
- Huvudmannen ser till att skolans studie- och yrkesvägledare har adekvat och tillräcklig kompetens för att tillgodose elevernas behov av vägledning.
- Huvudmannen ser till att tillsvidareanställda studie- och yrkesvägledare har utbildning avsedd för sådan verksamhet.

Huvudmannen har system och rutiner för planering, resursfördelning, uppföljning och utvärdering av målen för studie- och yrkesvägledningen.

Inom detta område granskas följande:

- Huvudmannen har system och rutiner för planering, uppföljning och utvärdering av målen för studie- och yrkesvägledningen (4 kap. 3 § skollagen).
- Huvudmannens kvalitetsarbete dokumenteras (4 kap 6 § skollagen).

Indikatorer

- Huvudmannen har system och rutiner för planering, uppföljning och utvärdering samt utveckling av och resursfördelning till studie- och yrkesvägledningsverksamheten.
- Huvudmannen kan redogöra för hur utvärdering används för att förbättra kvaliteten.

- Frågor om studie- och yrkesvägledning ingår i huvudmannens regelbundna uppföljningar av kvaliteten på utbildningen, exempelvis i elev- och föräldraenkäter.
- Huvudmannen kan redogöra för åtgärder för att åstadkomma en likvärdig studie- och yrkesvägledning, bland annat vad gäller fördelningen av vägledningsresurser med hänsyn till elevers och elevgruppers olika behov med avseende på till exempel social bakgrund samt med avseende på funktionsnedsättning.
- Rektorn, lärarna och studievägledaren använder huvudmannens uppföljnings- och utvärderingsresultat för att förbättra kvaliteten på studie- och yrkesvägledningen.
- Skolan anser sig ha tillräckliga resurser för att ge eleverna den studie- och yrkesvägledning som de har rätt till.

Bilaga 2 – Ord- och begreppslista

Studie- och yrkesvägledning (syv), vägledning, syo (Studie- och yrkesorientering)

Studie- och yrkesvägledning är det begrepp som oftast används i det rättsliga ramverket. Andra vanligt förekommande begrepp är: vägledning, studie- och yrkesorientering och karriärvägledning. Det finns de som skiljer på studie- och yrkesvägledning och studie- och yrkesorientering. Skolinspektionen gör inte denna åtskillnad och använder begreppet Studie- och yrkesvägledning. Av läsbarhetsskäl används ibland även begreppet vägledning i denna rapport.

Under mitten av 1990-talet byttes namnet syokonsulent ut till studie- och yrkesvägledare främst beroende på ändringar i examensordningen för universitet och högskolor. Studie- och yrkesvägledarexamen blev den nya benämningen efter avslutad utbildning. I skollag och läroplan finns begreppet studie- och yrkesorientering endast benämnt på ett ställe (Lgr 11 2.6 Skolan och omvärlden)

Prao – praktisk arbetslivsorientering

Det finns inte lagkrav på att skolorna ska ha prao. I läroplanen anges dock att rektor har ansvar för att eleverna ska få konkreta erfarenheter av betydelse för deras val av fortsatt utbildning och yrkesinriktning.

Inför lgr69 beslutades om två veckors prao i årskurs 9. Även i Lgr80 finns tydliga mål formulerade för prao. Begreppet ändrades till prao (praktisk arbetslivsorientering) och utökades till 6 – 10 veckor inom tre olika sektorer i arbetslivet. Syftet var att eleverna skulle få en vid orientering och förberedas inför samhälls- och arbetsliv. I de två senaste läroplanerna finns endast målformuleringar om skolan och omvärlden. Det är upp till varje huvudman eller skola att välja hur man vill arbeta med området skola och arbetsliv.

Kontinuerlig vägledning

Med kontinuerlig vägledning avser Skolinspektionen en vägledning där elevernas studie- och yrkesval behandlas som en process som behöver ta tid i anspråk. På skolor som ger eleverna en kontinuerlig vägledning löper insatser med koppling till skolans studie- och yrkesvägledning som en röd tråd genom undervisningen i hela grundskolan och skolan arbetar medvetet och målinriktat med arbetslivsanknytning och personlig utveckling för eleverna.

En vägledning som löper genom hela grundskolan innebär inte att eleverna behöver träffa en vägledare kontinuerligt från årskurs 1 utan att skolan ser vägledningen som en process. Vid språkvalet i årskurs 6 kan vägledarens insatser behövas. I övrigt är det rimligt att vägledaren börjar arbeta med vissa insatser inför gymnasievalet i årskurs 7 och att studie- och yrkesvägledarens kompetens används för att stödja övriga personalgrupper i deras studie- och yrkesvägledande insatser från årskurs 1 till 9.

Snäv och vid bemärkelse

Begreppet studie- och yrkesvägledning delas ibland upp i studie- och yrkesvägledning i snäv och vid bemärkelse. Sammantaget utgör studie- och yrkesvägledning i vid och snäv bemärkelse den grund som eleven är i behov av för att kunna göra väl underbyggda studie- och yrkesval.

Den snäva vägledningen består av den personliga vägledning som ges i form av samtal individuellt eller i grupp av studie- och yrkesvägledaren. Den vida bemärkelsen av begreppet inkluderar hela den verksamhet som syftar till att förbereda eleverna för studie- och yrkesval och ett kommande arbetsliv. Den vida vägledningen inkluderar undervisning, kontakter med arbetslivet, informationstillfällen, elevernas utvecklingssamtal med lärare, besök på gymnasiemässor med mera.

Ofta förknippas studie- och yrkesvägledningen med den personliga, snäva vägledning och många skolor i granskningen ser inte det som här definieras som vid vägledning som en del i skolans studie- och yrkesvägledning. En helhetssyn på vägledningen inkluderar båda dessa perspektiv och en skola som arbetar på det viset kan också tydligare förmedla studie- och yrkesvägledningen som en helhet med ett tydligt syfte till eleverna. Studie- och yrkesvägledaren kan fungera som samordnare mellan den vida och snäva vägledningen på skolan och till exempel ansvara för att informera lärarna om förändringar i gymnasieskolan eller på arbetsmarknaden.

Valkompetens/Valkunskap/Career management skills

För att hantera alla de valmöjligheter som uppstår under studietiden behöver eleven utveckla en valkompetens. Det innebär en förmåga att göra underbyggda val och att förstå innebörden av sina val.

De förmågor och de kunskaper som eleverna behöver få möjlighet att utveckla inom ramen för studie- och yrkesvägledningen brukar inom internationell pedagogisk forskning kallas för *Career management skills*. Begreppet översätts ofta med Valkunskap, men ibland även mer ordagrant med: *karriär-hanterings-förmåga*. Man utgår då från att barn och unga behöver tillägna sig en särskild kompetens för att kunna fatta medvetna och väl underbyggda val, hantera övergångar i livet och kunna genomföra beslut.

Granskade skolor – Studie- och yrkesvägledning i grundskolan

Kommun	Skolor
Alvesta	Mohedaskolan, Vislandaskolan
Boden	Brönjaskolan, Stureskolan, Älvsolan
Dals-Ed	Hagaskolan
Finspång	Grosvadskolan, Nyhemsskolan 7-9
Göteborg	Fjällskolan, Hjällboskolan 6-9, Montessoriskolan Casa, Rambergsskolan
Hässleholm	Hästveda skola 3-9, Tyringe skola 6-9
Krokom	Änge skola
Linköping	Björkö friskola, Engelska Skolan i Linköping, Folkungaskolan grundskola, Linghamsskolan
Ragunda	Anders-Olofskolan, Hansåkerskolan
Ronneby	Karl-Oskarskolan i Ronneby
Solna	Alfaskolan, Bagartorpsskolan 4-9, Bergshamraskolan, Ängkärrsskolan i Solna
Söderköping	Söderköpings Waldorfskola
Tanum	Hamburgsundskolan, Tanumskolan
Vellinge	Herrestorpskolan, Sandeplanskolan, Skanörs skola, Ängdalaskolan
Ydre	Ydreskolan

Referenspersoner:

Gabriella Holm, projektledare Skolsamverkan AB

Lena Jutdal, Sveriges kommuner och landsting

Ann Kjellberg, professor Stockholms universitet

Jan Lindblom, Skolverket

Anders Lovén, fil. dr. Malmö högskola

Lisbeth Lundahl, professor Umeå universitet

Ove Sernhede, professor Göteborgs universitet

Litteratur

Den här bilagan är en förteckning över den litteratur som ligger till grund för Skolinspektionens ursprungliga uppskattning av kunskapsläget på området.

Dahlstedt, M. (2007). I val(o)frihetens spår. Segregation, differentiering och två decennier av skolreformer. *Pedagogisk forskning i Sverige*, 12:1, s. 20–38.

Dresch, J. & Lovén, A. (2003). *Vägledning i förändring – om omvärldsförändringar och dess betydelse för vägledning*. Malmö högskola.

ELGPN, (2010). *Lifelong Guidance Policies: Work in Progress. A report on the work of the European Lifelong Guidance Policy Network 2008–10*.

Hertzberg, F. (2008). Formaliserade möten, tidigarelagda val. Reflektioner kring gymnasieutredningens syn på övergång från skola till arbetsmarknad. *Utbildning & demokrati* 17:1, 53–74.

Hultgren, F. (2009). *Approaching the future. A study of Swedish school leavers' information related activities*. Institutionen Biblioteks- och informationsvetenskap/Bibliotekshögskolan Högskolan i Borås och Göteborgs universitet.

Lidström, Ö. (2009). *En resa med osäkra mål. Unga vuxnas övergångar från skola till arbete i ett biografiskt perspektiv*. Umeå: Institutionen för barn- och ungdomspedagogik, specialpedagogik och vägledning.

Lindensjö, B. (2002). Från jämlikhet till likvärdighet. *Utbildning och demokrati*, 11:1, 57–69.

Lindh, G. och Lundahl, L. (2008). Den resandes ensak? Forskning om karriärutveckling och karriärvägledning. I: P. Lundgren (red.), *Individ – samhälle – lärande. Åtta exempel på utbildningsvetenskaplig forskning*. Vetenskapsrådet.

Lund, S. (2002). Från tågresenär till bilist. En diskussion om individualisering och individualism. *Utbildning och demokrati*, 11:3, s. 73–90.

Lund, S. (2006). *Marknad och medborgare – elevers valhandlingar i gymnasieutbildningens integrations- och differentieringsprocesser*. Göteborg: Växjö university press.

Lundqvist, C. (2010). *Möjligheternas horisont. Etnicitet, utbildning och arbete i ungas berättelser om karriärer*. Linköping: Institutionen för samhälls- och välfärdsstudier.

Mittuniversitetet (2009). *SYV - att stärka relationen mellan skola, ämne och arbetsliv. Slutrapport av ett utvärderingsuppdrag*. Umeå: Mittuniversitetet.

Nilsson, G. & Lundahl, L. (2009). *British journal of guidance and counseling*, 37:1, s. 27–38.

Sandell, A. (2007). *Utbildningssegregation och självsortering. Om gymnasieval, genus och lokala praktiker*. Malmö högskola.

Schedin, G. (2007). *Expectations and experiences of career counseling – an exploration of interpersonal behavior*. Umeå: Department of Psychology, Umeå university.

SFS (2008:567). Diskrimineringslag. Integrations- och jämställdhetsdepartementet.

SFS (2010:800). Skollag. Utbildningsdepartementet.

SKOLFS (2006:24). Läroplan för de frivilliga skolformerna (Lpf 94). Stockholm: Fritzes.

- SKOLFS (2010:37). Förordning om läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet. Stockholm: Fritzes.
- Skolverket (2000). *Nationella kvalitetsgranskningar 2000*. Örebro: Liber distribution.
- Skolverket (2001). *Tre magiska G:n. Skolans insatser för elever med funktionshinder*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2004a). *Ungdomars utbildnings- och yrkesval – i egna och andras ögon*. Västerås: Fritzes.
- Skolverket (2005). *Utvärdering av vägledning inom det offentliga skolväsendet*.
- Skolverket (2007a). *Kvalitetsgranskning av studie- och yrkesorientering inom grundskolan*.
- Skolverket (2007b). *Karriärvägledning. En handbok för beslutsfattare*.
- Skolverket (2008a). *Kvalitet i studie- och yrkesvägledning – hela skolans ansvar*. Västerås: Liber distribution.
- Skolverket (2008b). *Strategi för fler personer med funktionshinder i arbete. Rapport till arbetsmarknadsdepartementet februari 2008*.
- Skolverket (2009a). *Allmänna råd och kommentarer om studie- och yrkesorientering*.
- Skolverket (2009b). *Med samverkan är allt möjligt. Inspiration för arbete med övergång till arbetsliv och vuxenliv inom gymnasiesärskolan och särvox*. Stockholm: Fritzes.
- Skolverket (2009c). *Redovisning av uppdrag om att utveckla kvaliteten i studie- och yrkesvägledning*.
- Skolverket (2010). *Skolverkets lägesbedömning 2010. Del 2 – Bedömningar och slutsatser. Förskoleverksamhet, skolbarnsomsorg, skola och vuxenutbildning*. Stockholm: Fritzes.
- SOU (2001:46). *Karriärvägledning.se.nu. Sammanfattning och goda exempel*. Utbildningsdepartementet.
- SOU (2002:120). *Åtta vägar till kunskap - en ny struktur för gymnasieskolan*. Utbildningsdepartementet.
- SOU (2006:102). *Samverkan för ungas etablering på arbetsmarknaden*. Utbildningsdepartementet.
- SOU (2008:27). *Framtidsvägen - en reformerad gymnasieskola*. Utbildningsdepartementet.
- SÖ (1990:20). *FN:s konvention om barnets rättigheter*. Utrikesdepartementet.
- Watts, A. G. & Sultana, R. G. (2004). Career guidance policies in 37 countries: Contrasts and common themes. *International journal for education and vocational guidance*, 4, s. 105–122.
- Zelmerlöw, M. (2008) *Tillsyn av vägledning i skolan. Examinationsuppgift vid Förvaltningshögskolan i Göteborg*.

Regelbunden tillsyn av alla skolor

SKOLINSPEKTIONEN granskar skolverksamhet, förskola, fritidshem och annan pedagogisk verksamhet. Utgångspunkten är de lagar och regler som finns för verksamheten.

Kvalitetsgranskning inom avgränsade områden

SKOLINSPEKTIONEN granskar kvaliteten i skolor och andra verksamheter inom avgränsade områden. Granskningen ska leda till utveckling.

Anmälningar som gäller förhållandet för enskilda elever

ELEVER, FÖRÄLDRAR och andra kan anmäla missförhållanden i en skola till Skolinspektionen, till exempel kränkande behandling eller uteblivet stöd till en elev

Fristående skolor

– kontroll av grundläggande förutsättningar

SKOLINSPEKTIONEN bedömer ansökningar om att starta fristående skolor. Bedömningen innebär en grundläggande genomgång av skolans förutsättningar inför start.